

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

О.С. Андрущенко

ЕКОЛОГІЗАЦІЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Конспект лекцій

Одеса
Одеський державний екологічний університет
2024

УДК 330.3:332.02

А 69

Андрущенко О.С.

Екологізація господарської діяльності: конспект лекцій. Одеса,
Одеський державний екологічний університет, 2024, 69 с.
ISBN 978-966-186-306-3

Конспект лекцій дає знання про сутність, зміст та завдання екологізації, основні принципи та інструменти, специфіку екологізації економіки і виробництва, підприємництва, екологічну модернізацію, механізми державного та ринкового регулювання процесів екологізації.

Для української економіки екологізація, в першу чергу, – це процес безупинного і послідовного розроблення та впровадження у виробничі процеси нових технологічних і управлінських рішень, які дозволяють підвищувати ефективність використання природних ресурсів при збереженні чи поліпшенні якості довкілля.

Рекомендовано для магістрів (другий рівень) та аспірантів (третій освітньо-науковий рівень) спеціальності 051 «Економіка».

УДК 330.3:332.02

Рекомендовано методичною радою Одеського державного екологічного університету Міністерства освіти і науки України як конспект лекцій (протокол № 5 від 25.04.2024р.)

ISBN 978-966-186-306-3

© Андрущенко О.С., 2024
© Одеський державний екологічний університет, 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	4
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ. УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСАМИ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ	5
ТЕМА 1 Сутність поняття «екологізація»	5
1.1 Поняття, зміст, цілі та завдання екологізації	5
1.2 Функції, методи та принципи екологізації	9
1.3 Історія розвитку процесів екологізації	12
Запитання для самоконтролю	15
ТЕМА 2 Механізми екологізації діяльності підприємств	16
2.1 Організаційно-економічний механізм екологізації	16
2.2 Форми еколого-економічних інструментів	18
2.3 Відтворювальний механізм екологізації	27
Запитання для самоконтролю	30
ТЕМА 3 Екологізація господарської діяльності (галузевий аспект)	31
3.1 Екологізація сільського господарства	31
3.2 Екологізація виробництва	36
3.3 Екологізація туристичної діяльності	40
Запитання для самоконтролю	45
ТЕМА 4 Екологічне підприємництво	46
4.1 Сутність та головні риси екологічного підприємництва	46
4.2 Види екологічного підприємництва	49
4.3 Екологічно чисте виробництво в системі екологічного підприємництва	53
Запитання для самоконтролю	57
ТЕМА 5 Управління процесами екологізації економіки	58
5.1 Механізми реалізації концепції сталого розвитку та екологізації економіки	58
5.2 Поєднання державного та ринкового регулювання процесів екологізації	60
5.3 Практичні процедури управління екологізацією економіки	62
Запитання для самоконтролю	66
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	67

ВСТУП

Характерною особливістю економіки ХХ ст. є значні темпи індустріалізації, що спричинили виснаження природних ресурсів, зростання обсягів забруднення довкілля і, як наслідок, зростання кількості глобальних екологічних проблем. Це зумовило необхідність розробки нового способу господарювання та трансформацію суспільної свідомості в нову – екологічно безпечну форму.

Таким чином, виникає гостра необхідність у формуванні економічної системи, що враховуватиме екологічний фактор в економічній діяльності. Інтеграція в процес суспільного розвитку екологічного імперативу передбачає екологізацію усіх сфер життєдіяльності, формування суспільної екологічної свідомості та екологічної культури, екологізацію економічних системи.

Навчальна дисципліна «Екологізація господарської діяльності» належить до циклу професійно-орієнтованої підготовки магістрів (другий рівень) та аспірантів (третьій освітньо-науковий рівень) спеціальності 051 «Економіка». Загальний обсяг навчального часу, що випадає на вивчення дисципліни «Екологізація господарської діяльності», визначається навчальним планом.

Метою викладання навчальної дисципліни «Екологізація господарської діяльності» є надання майбутнім фахівцям знань теоретичних засад екологізації, оцінки рівня екологізації, специфіки екологізації економіки і виробництва, екологічного менеджменту, екологічного підприємництва, екологічної модернізації, механізмів державного та ринкового регулювання процесів екологізації, а також стану екологізації господарської діяльності в Україні.

Конспект лекцій розроблено у відповідності до затвердженого навчального плану, також наведено питання для перевірки опанування теоретичного матеріалу та список рекомендованої літератури.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ. УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСАМИ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ

ТЕМА 1 Сутність поняття «екологізація»

- 1.1 Поняття, зміст, цілі та завдання екологізації
- 1.2 Функції, методи та принципи екологізації
- 1.3 Історія розвитку процесів екологізації

1.1 Поняття, зміст, цілі та завдання екологізації

Останніми роками суспільство почало все більше помічати проблеми екології та стану навколишнього середовища. Такі негативні явища як глобальне потепління, зменшення озонового слою, забрудненість повітря та води, виснаженість ґрунтів, зменшення природних ресурсів вже перестали мати локальний характер. Таким чином вирішення вище вказаних проблем вже давно перейшло з площини регіонального або національного на глобальний рівень: створюються міжнародні організації, об'єднання, що проводять аналіз та дослідження причин, які їх провокують, формують такі умови, що націлені на збереження навколишнього середовища та попередження виникнення негативних природних явищ.

Загалом виникає гостра необхідність у формуванні сучасної концепції суспільного розвитку, яка передбачатиме не тільки економічний розвиток, а й вплив економіки на екологічну систему, та буде спрямована на забезпечення рівноваги між економічною та екологічною системами. Досягнення такого ефекту можливе шляхом максимального наближення та взаємопроникнення економічної та екологічної політик.

Найефективнішим шляхом досягнення такого стану є екологізація всіх економічних процесів, що має змогу мінімізувати нанесену шкоду, за рахунок інноваційних технологій зменшити можливі збитки, а також збалансувати взаємовідносини людини і природи.

Термін «*екологізація*» має багатогранність значень, а дослідженню змісту цього поняття присвячено роботи багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців (табл.1.1).

У загальному розумінні процес екологізації означає різноплановий, системний підхід до бачення об'єктивного світу і більш глибоке усвідомлення ролі природи в житті людини.

У прикладному аспекті «екологізація» – це процес послідовного впровадження ідей збереження природи і стійкого навколишнього середовища в сфері законодавства, управління, розробки технологій, економіки, освіти тощо.

Отже, основними змістовними аспектами «екологізації» є розвиток, зв'язок між техніко-технологічною та економічною складовими безпеки бізнесу, різноманітність соціально-економічної діяльності, свідомість та відповідальність людства, сталий розвиток для галузей, зменшення деструктивного впливу, процес та підтримка низки поколінь людей. Це підтверджує те, що екологізація не обмежується лише екологічним напрямом дії, а має вплив на окремі процеси бізнесу та розвитку суспільства, в тому числі економічний та соціальний аспекти.

Таблиця 1.1 – Характеристика наукових підходів до визначення поняття «екологізація»

<i>Автор</i>	<i>Визначення поняття</i>
Реймерс Н.Ф.	процес неухильного і послідовного впровадження систем технологічних, управлінських, юридичних та інших рішень, які дають змогу підвищувати ефективність використання природних ресурсів і умов поряд із поліпшенням або хоча б зі збереженням якості довкілля
Мельник Л.Г.	цілеспрямований процес економічних перетворень, орієнтований на зменшення комплексного екодеструктивного впливу виробничих процесів на забруднення довкілля та порушення природних ландшафтів й споживання товарів і послуг на одиницю загального суспільного продукту
Тарасова В.В.	процес «послідовного впровадження нової техніки і технології, нових форм організації виробництва, виконання управлінських та інших рішень, які дають змогу підвищити ефективність використання природних ресурсів з одночасним збереженням природного середовища та його поліпшення на різних рівнях»
Крутякова В.І.	1) напрям і модель розвитку економіки, яка дозволяє усунути еколого-економічні суперечності і забезпечити гармонійне поєднання середовища життєдіяльності людини і якості навколишнього середовища; 2) система організаційних, технічних, технологічних та економічних заходів, що забезпечують підвищення ефективності використання природних ресурсів, зниження природоємності й екологоємності кінцевої продукції
Кравців В.С.	процес проникнення ідей, знань, законів екології, екологічного мислення в інші сфери науки, виробництва, в життєдіяльність суспільства, держави

Синякевич І.М.	«екологізація» вживається для позначення: будь-яких видів людської діяльності, інструментів політики; природокористування; економічних систем; суспільного розвитку
Харічков С.К. Андрєєва Н.М. Купінець Л.Є.	процес постійного екологічного удосконалення, що скерований на ліквідацію екодеструктивних факторів, а відповідно і потреби в природоохоронних заходах
Yin, J., Zheng, X., Fang, S	екологізація є не тільки основою досягнення стійкості, але також стає важливим з точки зору попиту і глобальною тенденцією, яка прагне до сталого розвитку галузей

Екологізацію слід розглядати як процес поступової трансформації господарських процесів підприємницької структури з метою мінімізації негативних зовнішніх впливів на в першу чергу, навколишнє природне середовище, забезпечення внутрішньої екологічно відповідальної поведінки у виробничих та адміністративних процесах, а також дотримання міжнародних стандартів у частині екологічних параметрів виробленої продукції. Рівень екологізації може визначатись за такими показниками: економічні, енергетичні, земельні, порівняння, наявність чи відсутність екологічно «гарячих» місць.

Екологізація бізнесу – це цілеспрямований процес перетворення діяльності багатьох підприємств, модернізація та втілення інновацій у виробництво, проведення обґрунтованої екологічної політики, вихід на жорсткі критерії енерго- та матеріалоспоживання, заощадження ресурсів, які безпосередньо використовують у виробничих цілях з метою підвищення загальної ефективності та зменшення техногенного тиску на навколишнє середовище.

Екологізація виробництва – шляхи вдосконалення розроблених і створених нових технологічних процесів, які б якомога повніше забезпечували принцип непорушення екологічної рівноваги. Основними напрямками екологізації виробництва є розроблення і наукове обґрунтування нових технологічних процесів, оптимізація використання ресурсів, а також комплексне і багаторазове їх використання і рекультивація природного середовища.

Екологізація технологій – заходи, спрямовані на запобігання негативному впливу виробничих процесів на природне середовище. Здійснюється шляхом впровадження безвідходних технологій або зведення до мінімуму викидів.

Екологізація господарської діяльності – це процес створення, освоєння і використання у виробництві науково-технічних, технологічних, адміністративно-правових і соціально-економічних нововведень, у результаті якого підвищується біологічна сумісність господарських систем.

В сучасних ринкових економічних умовах екологізація господарської діяльності потребує економічного регулювання, яке передбачає встановлення кредитних та податкових пільг екологічно орієнтованим підприємствам та організаціям, впровадження спеціального оподаткування екологічно небезпечної продукції і технологій; впровадження конкурсного ліцензування шляхом «купівлі-продажу» з аукціону ліцензій (дозволів) на право викидів (скидів) забруднюючих речовин у навколишнє середовище; надання субсидій на здійснення екологічно орієнтованої господарської діяльності та інше.

Отже, сьогодні під **екологізацією економіки** розуміється зниження природоємності виробництва, зменшення навантаження на природу, для забезпечення якого передбачається вирішення триєдиного завдання: суттєво зменшити ресурсоємність, енергоємність та відходність виробництва.

Основна мета екологізації суспільного розвитку – це поліпшення якості навколишнього середовища і екологічних умов життя людини як значущих чинників розвитку людського потенціалу. Досягнення поставленої мети можливе на основі переходу до екологічно орієнтованої моделі розвитку всіх сфер діяльності людини.

Головною метою екологізації є економічний добробут майбутніх поколінь та створення належних умов проживання і відтворення, що неможливо без збереження довкілля та мінімізації екологічних ризиків.

Впровадження нової моделі розвитку, з огляду на сучасний соціально-економічний розвиток суспільства та стан національної господарської системи, передбачає комплексну модернізацію сфер як економічної, так і соціальної, з урахуванням пріоритетності природноресурсних та екологічних факторів. Реалізується ця мета через вирішення відповідних **завдань**:

- зменшення техногенного навантаження;
- підтримання природного потенціалу шляхом самовідновлення і режиму природних процесів у природі;
- скорочення втрат;

- комплексність видобування корисних компонентів;
- використання відходів у якості вторинного ресурсу;
- підвищення екологічності продукції, що випускається підприємствами для суспільного і особистого споживання;
- зниження споживання природних ресурсів на одиницю виробленої продукції та здійснення ефективної господарської діяльності;
- зменшення забруднення природних комплексів;
- зниження концентрації шкідливих речовин у викидах, стоках, відходах;
- поліпшення стану середовища існування людей тощо.

Екологізація здійснюється через систему організаційних заходів, інноваційних процесів, реструктуризацію сфери виробництва і споживчого попиту, технологічну конверсію, раціоналізацію природокористування, трансформацію природоохоронної діяльності, які реалізуються як на макро-, так і на мікроекономічних рівнях. Розвиток екологічно орієнтованої господарської діяльності є практичним втіленням екобезпечного виробництва та технологій.

1.2 Функції, методи та принципи екологізації

Головними функціями екологізації, що розкривають її сутність, є: відтворювальна, просторова, соціально-екологічна.

Відтворювальна функція екологізації заснована на можливості створення оптимальних умов для відтворення природного потенціалу з метою ефективного використання його майбутніми поколіннями.

Просторова функція визначається виробленням науково обґрунтованої системи екологічного районування, складання територіальних схем природокористування, виявленням розбіжностей усередині еколого-економічних районів. Вона сприяє оптимізації розміщення продуктивних сил, раціональному природокористуванню й охороні навколишнього середовища. Головна мета цієї функції – пошук оптимальних співвідношень між діяльністю людини і природою.

Соціально-екологічна функція пов'язана з екологічним вихованням населення, підвищенням культури виробництва.

Принципи екологізації – загальновизнані правила, виконання яких сприяє екологічному вдосконаленню економіки, серед яких:

- принцип законності;

- принцип формування безпечного середовища;
- принцип суспільної ефективності;
- принцип інноваційного підходу;
- принцип системності заходів;
- принцип інклюзивності;
- принцип своєчасності заходів.

Принцип законності полягає в тому, що система заходів повинна ґрунтуватись на відповідному нормативно-правовому забезпеченні, здійснюватись у правовому полі, сприяти та заохочувати суб'єктів до здійснення екологізації.

Принцип формування безпечного середовища передбачає, що екологізація покликана сприяти формуванню екологічно безпечного економічного розвитку, забезпечувати економічну та екологічну безпеку.

Принцип суспільної ефективності полягає в тому, що екологізація передбачатиме позитивний суспільний ефект, відповідно до оптимуму Парето, орієнтуватиметься на ефективність дій в екологічній, економічній та соціальній системах.

Принцип інноваційного підходу передбачає максимально можливе використання інноваційних методик, технологій та креативних ідей при здійсненні екологізації.

Принцип системності заходів полягає в тому, що заходи екологізації повинні бути послідовними та логічно структурованими, виконувати їх необхідно регулярно та узгоджено на всіх рівнях (глобальний, національний, регіональний, локальний).

Принцип інклюзивності полягає в тому, що система заходів екологізації повинна опиратися на всі верстви та соціальні прошарки населення, передбачати екологічне удосконалення всіх сфер життєдіяльності людини, забезпечуватись економічними, соціальними та правовими інститутами.

Принцип своєчасності заходів передбачає, що систему заходів необхідно базувати на отриманні та обробці екологічної інформації з метою своєчасного реагування на кризові ситуації та формування системи превентивних заходів.

Методи екологізації – систематизований підбір дій та процесів, що необхідно здійснити для досягнення цілей та мети екологізації, серед яких:

- обмеження використання ресурсів;
- ощадливе використання ресурсів;

- добровільне обмеження попиту і пропозиції;
- моніторинг та аудит стану довкілля;
- аналіз та дослідження основних загроз;
- сертифікацію та ліцензування;
- утилізацію та переробку відходів;
- ліквідацію наслідків екологічних катастроф;
- відновлення довкілля.

Методи екологізації можна поділити на організаційно-економічні, соціально-психологічні, контрольно-адміністративні, екологічні та інституційні.

До *організаційно-економічних методів* можна зачислити різні способи економічного стимулювання, суспільного мотивування та громадського переконання, державні програми, екологічну та економічну політику тощо.

Соціально-психологічні – це певна система культурних, етичних норм, психологічних переконань або інших засобів, що мають екологічну орієнтацію та спрямовують свідомість людини на суспільну відповідальність за стан довкілля. Сюди належить також формування суспільного статусу та позитивного іміджу осіб чи господарюючих суб'єктів, що є прикладом екологічно прийнятної діяльності.

До *контрольно-адміністративних* методів зачисляємо обмеження або заборону використання певних ресурсів, певного виду діяльності, товарів тощо, тобто систему штрафних платежів та санкцій, що передбачає ліквідацію негативних наслідків деструктивного впливу на довкілля за принципом «забруднювач платить», а також зменшення величини сукупного негативного впливу на довкілля за рахунок обмеження кількості природокористувачів або обсягу забруднення.

До методів екологізації належать також *екологічні* методи як система дій та заходів, що втілена в екологічній політиці та передбачає забезпечення екологічно безпечного економічного розвитку шляхом обмеження природокористування, раціонального використання ресурсів, екологічного маркування продукції тощо.

До *інституційних* методів зачисляємо державне та правове забезпечення екологізації в системі економічної безпеки держави. Також сюди належить система нормативно-правових актів, що гарантує захист та збереження довкілля, правове забезпечення стимулювання екологічно безпечного функціонування та розвитку економічних систем,

стимулювання вдосконалення шляхів, форм та способів ефективної взаємодії людини з природою, розробка державних заходів, програм, системи пільг тощо.

1.3 Історія розвитку процесів екологізації

Можна сформулювати соціальні, економічні та технологічні передумови екологізації виробничих факторів.

Соціальні передумови виникають тоді, коли соціальні інтереси, культурний рівень і особисті бажання людей сприяють виникненню екологічних потреб (передумови «необхідності»).

Економічні передумови створюють тоді, коли в економічній системі виникають економічні умови та організаційні механізми, що забезпечують для виробника економічну вигідність процесів екологізації (передумови «ефективності»).

Технологічні передумови виникають, коли у виробничій системі накопичуються достатні технічні засоби реалізації екологічних потреб (передумови «здійснюваності»)

Економічні і технічні передумови формують групу «передумови достатності».

В процесі розвитку екологічної свідомості людство пройшло чотири етапи екологізації виробництва:

- 1) розвиток екологічного обладнання;
- 2) екологічно обумовлене вдосконалення технологій;
- 3) підвищення ефективності складових життєвого циклу виробів і послуг;
- 4) виробництво товарів, що обслуговують принципово новий (екологічно зберігаючий) спосіб життя.

Можна стверджувати, що дефініція «екологізація» змінювалось в часі разом відповідно до етапів екологізації в контексті світового розвитку (рис.1.1).

Перший етап відноситься до 70-х років ХХ століття і пов'язується з «бумом екологічних споруджень». Наприкінці цього періоду розвиненим країнам світу в результаті масового застосування очисних споруд вдалося пом'якшити екологічну ситуацію, що загострилася через глобальну індустріалізацію світової економіки після 50-х років ХХ століття. Проте,

цей етап вимагав дуже великих витрат на очисне обладнання і зберігання відходів виробництва та зумовив перехід до другого етапу.

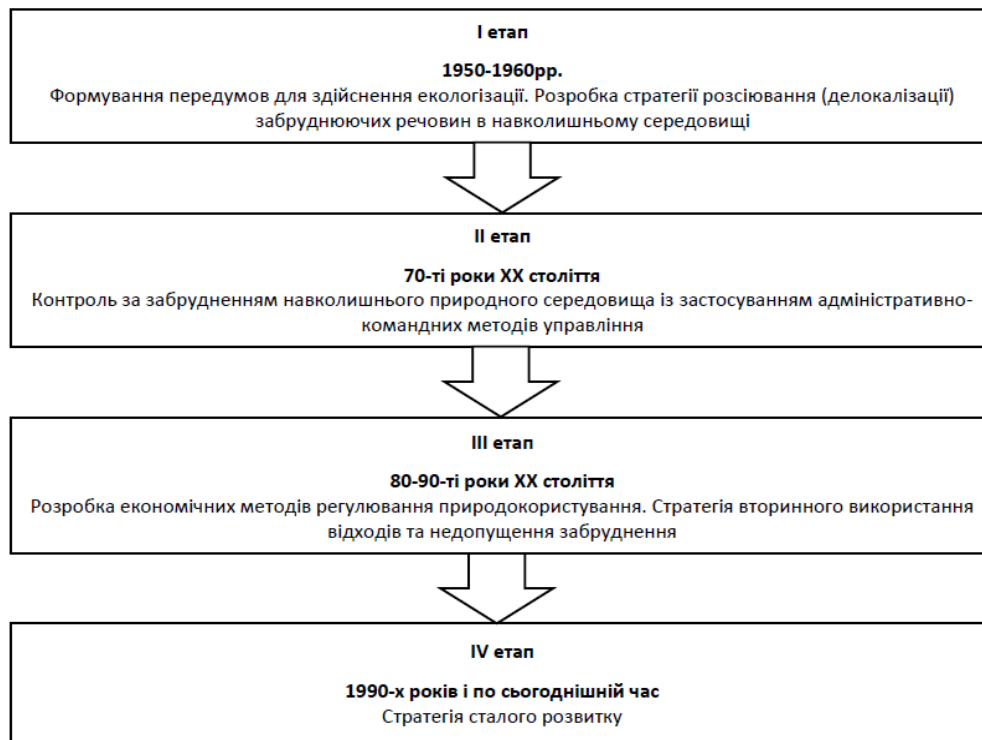

Рис.1.1 – Етапи екологізації суспільства

Другий етап (застосування маловідходних технологій) припадає на 80-ті роки XX століття. Перехід до застосування малозабруднюючих технологій дав змогу знизити потребу в очисних спорудах і одночасно підвищити ефективність використання виробничих систем та зменшити частку екологічних витрат у загальному обсязі витрат підприємств.

Третій етап (підвищення ефективності) почався у 90-ті роки XX століття. В результаті досягнень науки і техніки з'явилися можливості заміни екологонебезпечних речовин і процесів на їхні більш ефективні аналоги, знизити питому енергоємність та матеріаломісткість процесів і виробів.

Початок *четвертого етапу* співпадає з початком III тисячоліття та передбачає екологізацію стилю життя, іншими словами, використання у виробництві та побуті екологічно нешкідливих обладнання, машин, технологій та продуктів.

Україна за рівнем екологізації виробничих процесів значно відстає від розвинених країн світу (у Німеччині, наприклад, на частку екологічних товарів і послуг припадає близько 60-70% експортних продажів). Тому для посилення екологічної спрямованості національного виробництва та

споживання товарів Україні першочергово потрібно вирішити такі **завдання**:

- забезпечити моніторинг навколишнього природного середовища та посилити екологічні вимоги;
- забезпечити збільшення випуску та підвищення якості очисного обладнання, на яке збільшиться попит після підвищення екологічних вимог;
- забезпечити збільшення виробництва та встановлення лічильників води і газу з метою економії енергоносіїв і ресурсів;
- запровадити ресурсозберігаючі (енерго- та матеріалозберігаючі) технології, обладнання і матеріали;
- збільшити випуск засобів індивідуального екологічного моніторингу, захисту та контролю (екологічних індикаторів, фільтрів води та повітря);
- запровадити технології підвищення екологічності виробництва сільськогосподарської продукції (контроль на екологічність насіння, засобів механізації, добрив, засобів захисту рослин та переробки продукції);
- запровадити технології переробки, повторного використання та знешкодження відходів виробництва;
- збільшити питому вагу еколого-інформаційних послуг, екологічно-чистого туризму, розведення декоративних рослин, унікального тваринного світу;
- збільшити питому вагу власних фармацевтичних засобів на рослинній основі;
- покращити якість та збільшити привабливість курортних зон і оздоровчих закладів.

Одним з основних завдань, що стоїть перед економікою України, є нагальна потреба опрацювання концепції впровадження та розвитку екологічно чистого виробництва, екологізації всієї економічної системи держави у принципово нових умовах функціонування економіки та розширення й поглиблення на цій основі міжнародного економічного та екологічного співробітництва, поліпшення добробуту і якості життя.

Не викликає жодного сумніву, що пошук шляхів подолання еколого-економічних суперечностей ринкової економіки є однією з ключових проблем, від вирішення якої, без перебільшення, залежить виживання та сталий розвиток суспільства.

Реалізація головних напрямів екологізації економіки України дозволить істотно зменшити техногенне навантаження на довкілля і, тим самим, покращити його стан, сприяти виконанню Україною узятих міжнародних зобов'язань щодо захисту навколишнього природного середовища, поступовому досягненню європейських норм і нормативів щодо граничних рівнів шкідливого впливу на нього.

Література [2,5,8,13-16]

Запитання для самоконтролю:

1. Що означає «екологізація»?
2. Охарактеризуйте цілі і завдання екологізації.
3. На основі яких принципів має здійснюватися екологізація?
4. Яка головна мета екологізації?
5. Розкрийте сутність головних функцій екологізації.
6. Які основні напрямки екологізації?
7. Що сьогодні розуміється під екологізацією економіки?
8. Еволюція стадій екологізації виробництва.
9. Основні завдання екологічної спрямованості національного виробництва ?

ТЕМА 2. Механізми екологізації діяльності підприємств.

- 2.1 Організаційно-економічний механізм екологізації.
- 2.2 Форми еколого-економічних інструментів.
- 2.3 Відтворювальний механізм екологізації

2.1 Організаційно-економічний механізм екологізації

Організаційно-економічний механізм екологізації представляє собою сукупність організаційних форм та економічних важелів, взаємодія яких дозволяє забезпечувати здійснення процесу, що циклічно повторюється, направлено на підвищення економіко-екологічної ефективності суспільного виробництва і стимулювання проведення природоохоронних заходів. Таким чином, організаційно-економічний механізм екологізації економічного розвитку розглядається з точки зору інтеграції екологічних цілей та засобів їх реалізації у систему стратегічного управління економічною системою.

Мотивацією формування організаційно-економічного механізму екологізації виступають *три основні аспекти*:

1) *економічний* (зменшення витрат; поліпшення ділового іміджу підприємства; отримання прибутків у результаті продажу екологічно “чистих” технологій та продукції; завоювання ринку “зеленої продукції”; можливість додаткового одержання кредитів);

2) *екологічний* (поліпшення стану довкілля; збереження та відновлення природних ресурсів; покращення екологічної репутації підприємства);

3) *соціальний* (реалізація особистого потенціалу працівників; відповідальність перед суспільством; створення соціальної інфраструктури).

До основних *функцій* механізму екологізації можна віднести:

– урахування екологічних факторів та обмежень у процесі управління господарською діяльністю;

– розробка відповідної еколого-економічної політики з урахуванням вимог сталого розвитку;

– проведення екологічного аналізу зовнішнього середовища та впровадження відповідних інструментів регулювання господарської діяльності;

– стимулювання попиту на екологічно безпечні товари та послуги;

- мотивування раціонального використання природних ресурсів;
- сприяння зниженню ресурсоемності та екологоемності.

Концептуальну основу організаційно-економічного механізму екологізації складають: мета і завдання, об'єкти і суб'єкти екологізації, інструменти прямої і непрямой дії, можливі стратегії реалізації завдань екологізації.

Основна мета розробки механізму екологізації полягає в зниженні екодеструктивного впливу господарської діяльності на природну систему.

Методологічною основою розроблення та впровадження організаційно-економічного механізму екологізації є послідовність реалізації таких **завдань**:

- мотивація до використання ресурсозберігаючих та екологічно безпечних технологій;
- забезпечення дотримання екологічних нормативів та стандартів якості навколишнього природного середовища;
- впровадження інструментів, що сприяють дотриманню природоохоронного законодавства;
- контроль за екологічною безпекою;
- узгодження державних, регіональних, суспільних та комерційних інтересів.

Суб'єктами організаційно-економічного механізму екологізації є органи влади, суб'єкти господарювання, банківські установи, страхові та інвестиційні компанії, аудиторські фірми тощо.

Основним **об'єктом** механізму екологізації є процес господарської діяльності.

В структурі механізму екологізації можна виділити керуючу і керовану підсистеми, а також організаційну та економічну підсистеми.

В якості **керуючої підсистеми** виступають органи державної влади та недержавні органи управління (громадські екологічні організації, недержавні правозахисні організації, міжнародні організації з охорони довкілля), що безпосередньо впливають на керовану підсистему для досягнення поставленої мети.

Керована підсистема представлена суб'єктами, що здійснюють економічну діяльність. Це юридичні особи, що виробляють товари та надають послуги, фізичні особи-підприємці, об'єднання юридичних осіб та/або фізичних осіб (асоціації, корпорації, об'єднання власників

транспортних засобів, складських приміщень тощо) та інші суб'єкти економічних відносин.

Керуюча підсистема за допомогою відповідних методів управління (організаційно-розпорядчих, економічних, соціально-психологічних) та на відповідних рівнях коригує здійснення господарської діяльності та формує можливі шляхи її екологізації. Зворотний зв'язок керованої підсистеми проявляється у виконанні завдань та отриманні певних результатів для керуючої підсистеми. Така принципова схема роботи керованої та керуючої підсистем управління відображає сукупність тісно пов'язаних між собою процесів організації, планування, мотивації та контролю, що забезпечують формування і досягнення цілей еколого-орієнтованої господарської діяльності.

Організаційна підсистема механізму екологізації складається з наступних основних елементів:

- законодавчої та нормативно-правової бази забезпечення раціонального природокористування;
- системи екологічної освіти і навчання;
- інформаційно-статистичної системи.

Економічна підсистема складається з таких основних елементів:

- системи економічних стимулів та санкцій (стимули – пільгове кредитування, податкові пільги тощо, санкції – штрафи, збори, додаткові податки тощо);
- фінансово-кредитної системи (субсидії, гранти, субвенції, екологічні інвестиції, відсоткові ставки, страхування екологічних ризиків);
- системи платежів за використання ресурсів, забруднення довкілля, розміщення відходів (екологічні платежі, екологічне оподаткування);
- ціноутворюючої системи з урахуванням екологічного фактору (ціни, тарифи).

2.2 Форми еколого-економічних інструментів

Говорячи про різні форми еколого-економічних інструментів, слід пам'ятати про певну умовність подібної класифікації, оскільки різні форми є в основному варіаціями двох основних видів впливу на економічні інтереси господарюючих суб'єктів: *податкової*, що представляє собою вилучення доходу, і *дотаційною*, що представляє собою пряму або

опосередковану передачу доходу. Найбільш характерні риси різних еколого-економічних інструментів і можливі галузі їх використання представлені на рис. 2.1.

1. Податок – це обов’язкове і безоплатне (у прямому сенсі) вилучення коштів, здійснюване державою або місцевими органами влади для фінансування суспільних витрат. До головної особливості податкового еколого-економічного інструментарію відноситься те, що кошти, які збираються таким шляхом, надходять на бюджетні рахунки відповідного рівня (державного чи місцевого) і йдуть на фінансування екологічних проблем, котрі мають спільне для даного рівня значення. Податки екологічної спрямованості стягуються або окремо (тобто передбачені спеціальні статті), або у складі інших податків (відраховуються частки від суми зібраних податків).

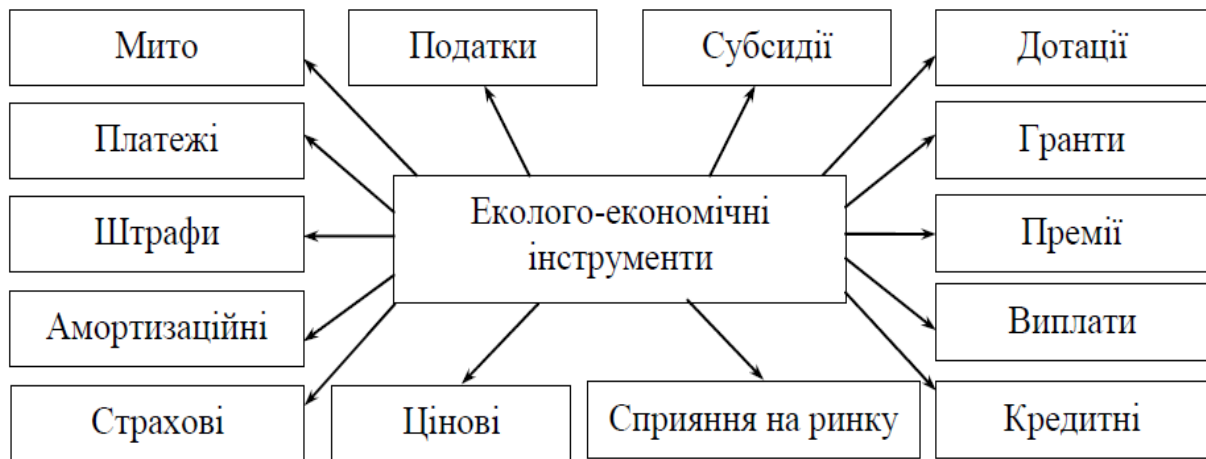

Рис.2.1 – Форми еколого-економічних інструментів

Можна назвати багато різних форм використання податкових інструментів в екологічних цілях:

– *цивільний екологічний податок*, що стягується з платоспроможних громадян країни на екологічні потреби (використовується в багатьох країнах, зокрема, практикується у Франції);

– *податок на вирішення глобальних, національних чи регіональних екологічних проблем*. (податок на ліквідацію наслідків Чорнобильської катастрофи (Україна), також в ряді країн існують місцеві податки на охорону конкретних природних об’єктів (лісів, озер, боліт);

– *податок на транзит через країну вантажів* (в Україні на екологічні цілі передбачена частина зазначеного податку);

– *екологічний податок на автомобілі* (застосовується в більшості країн Європи, а також США, Канаді, Японії);

– *екологічний податок на повітряний транспорт* – включається в загальні ставки податку за здійснення даного виду діяльності в країні (Канада, США, Данія, Норвегія, Швеція) та за проліт через територію країн (є стандартною мірою для міжнародних правил);

– *екологічний податок на конкретні групи товарів*, у тому числі: *мінеральні добрива* (Норвегія, Швеція); *пестициди* (Данія, Франція, Угорщина, Португалія, Швейцарія та ін.); *пластмасова тара, пакування* (Данія, Угорщина, Ісландія, Польща); *шини* (Канада, Данія, Фінляндія, Угорщина, Польща); *батареї (акумулятори)* (Данія, Швеція, Японія), *галони* (Австрія, Чехія, Данія, Угорщина, Польща); *розчинники* (Данія); *змащувальні мастила* (Фінляндія, Франція, Норвегія);

– *екологічний податок на паливо*, в тому числі залежно від наявності екологічно шкідливих компонентів: *свинцю* (в більшості країн); *вуглецю* (Данія, Фінляндія, Нідерланди, Норвегія), *сірки* (Бельгія, Данія, Франція, Польща, Швеція), *оксидів азоту* (Чехія, Франція, Польща, Швеція);

– *комунальний податок* (що включає компенсацію витрат на водень, каналізацію, утилізацію відходів).

Також важливим заходом є стимулювання екологічно обумовленої діяльності економічних суб'єктів за допомогою системи пільгових (дотаційних) податкових інструментів.

До *основних видів податкових пільг* можна віднести: зменшення ставок ПДВ і податку на прибуток (аж до повного звільнення від сплати податків); зменшення ставок податку на власність; дозвіл включення до собівартості продукції витрат екологічного призначення, не пов'язаних прямо з основним видом діяльності, надання податкових привілеїв по інвестуванню в економічну сферу, формування режимів прискореної амортизації, зниження ставок акцизних зборів, ін.

До *основних напрямів надання податкових пільг* можна віднести:

– податкові пільги (ПДВ, податки на прибуток) *на виробництво продукції екологічного призначення*;

– податкові пільги (ПДВ, податок на прибуток) *на здійснення екологічно орієнтованих видів діяльності*: переробки відходів, облагороджування ландшафтів, екологічної освіти, рекреаційних видів послуг, екотуризму, роботи з підтримки біорізноманіття;

- податкові пільги (податок на власність, податок на землю) для економічних суб'єктів, що займаються екологічно орієнтованими видами діяльності;
- податкові пільги (ПДВ, податки на прибуток) для підприємств, які випускають екологічно чисту продукцію, що дозволить замінити екологічно несприятливі товари;
- податкові пільги на продукцію, що сприяє підвищенню інтегральної економічної ефективності економічної системи і зниженню матеріаломісткості та енергоємності продукції;
- податкові пільги (податок на прибуток) на інвестиції екологічного призначення;
- податкові пільги (плата за надра) по використанню виснажених і бідних джерел природних ресурсів;
- відстрочка виплати патентних мит з екологічних відкриттів і винаходів екологічної спрямованості;
- надання прав підприємствам включати в собівартість продукції витрати на підвищення екологічної грамотності незалежно від основного виду діяльності;
- надання прав на прискорену амортизацію основних засобів, обслуговуючих екологічно орієнтовані види діяльності.

2. Мито – це обов'язковий внесок, що стягується митними органами даної країни при ввезенні товару на її територію або його вивіз з цієї території і є невід'ємною умовою такого ввезення або вивезення. Розрізняють:

2.1. Мита імпорتنі (ввізні) – стягуються з товарів, що ввозяться через кордон на територію країни. З урахуванням екологічних факторів найбільш поширеними видами інструментарію, що реалізується через імпорتنі мита, можна вважати:

- встановлення екологічних ввізних мит (або підвищення митних тарифів) для екологічно несприятливих товарів, тобто тих, які можуть наносити екологічний збиток при їх експлуатації на території країни. В якості найбільш поширених товарів, до яких застосовується зазначена міра, можна назвати: використані автомобілі, пестициди, відходи, озоноруйнівні речовини, миючі засоби тощо;
- звільнення від ввізних мит (зменшення величини митних тарифів) продукції екологічного призначення: екологічного обладнання; засобів

моніторингу; рослин і тварин, що сприяють підтриманню біорізноманіття в країні, тощо.

2.2. Мита експортні (вивізні) – стягуються з товарів, вивезених із країни. З урахуванням екологічних аспектів можна назвати найбільш характерні:

– *встановлення вивізних мит* (або митних тарифів) на продукцію, виробництво якої в країні, звідки вона вивозиться, пов'язане з нанесенням еколого-економічного збитку. До подібної продукції зазвичай відноситься продукція первинної переробки природної сировини (метали, паливо, хімічна сировина), цінні рослини і тварини, ін.;

– *звільнення від вивізних мит* (або зниження митних тарифів) продукції, експорт якої сприяє заміщенню виробництва матеріаломісткої, енергоємної, шкодоємної продукції. Своєрідною формою зазначеного інструментарію є максимальне зниження вартості в'їзної візи (використовується країнами-потенційними експортерами туристичних послуг, наприклад, Туреччиною, Кіпром, Болгарією).

3. Плата, платежі – це грошові чи інші блага, які економічний суб'єкт сплачує за використовувані ресурси, природні блага і за можливості здійснення господарської діяльності. В еколого-економічній сфері плати та платежі є найбільш поширеною формою інструментарію, який в тому чи іншому вигляді використовується в більшості країн. Найбільш характерними прикладами є:

- плата за *землю*;
- плата за *мінеральні ресурси*;
- плата за *використання інших компонентів природного середовища*;
- платежі за *рубку лісу*;
- платежі за *використання ресурсів рослинного і тваринного світу*;
- плата за *випас худоби*;
- платежі за *полювання і рибну ловлю*;
- плата за *вхід на територію природних парків*;
- платежі за *атмосферні емісії (викиди)*;
- платежі за *скиди у водні джерела*;
- платежі за *розміщення твердих відходів у навколишньому середовищі*;
- платежі за *інші види забруднення середовища* (шумові, електромагнітні та інші).

4. Штраф – це грошове покарання у вигляді стягнення з винуватця певної суми; міра матеріального впливу на юридичних і фізичних осіб, винних у порушенні законів, договорів, чинних правил. Стосовно до екологічної сфери можна назвати наступні види штрафних санкцій:

– міжнародні санкції за порушення умов міжнародних договорів у галузі навколишнього середовища;

– штрафи за недотримання екологічного законодавства всередині країни;

– відшкодування (на міжнародному рівні) шкоди, завданої однією країною іншій країні (або країнами);

– відшкодування (на внутрішньонаціональному рівні) шкоди, завданої одним економічним суб'єктом іншому суб'єкту господарської діяльності.

5. Субсидія – це цільова безповоротна допомога в грошовій або натуральній формі, що представляється за рахунок коштів державного бюджету або спеціальних державних і недержавних фондів економічним суб'єктам. Адресні субсидії у вигляді безпосередньо наданих коштів, що називають *прямими*, а ті, які здійснюються за допомогою податкових, кредитних або інших пільг, називають *непрямими субсидіями*. У числі напрямків екологічної діяльності, під які зазвичай виділяють субсидії, можна назвати:

– здійснення *природоохоронних програм, що мають загальнодержавне, загальнорегіональне значення;*

– фінансування *НДДКР по пілотних проектах, які мають загальнонаціональне або регіональне значення.*

– фінансування *міжнародних проектів екологічної спрямованості;*

– фінансування *освітніх, просвітницьких і культурних програм.*

6. Дотація – це грошова допомога або інші види допомоги за рахунок державних чи інших джерел, що надаються юридичними або фізичними особами для покриття збитків на спеціальні цілі. В якості прикладів екологічно орієнтованих дотацій можна назвати:

– дотації в сільському господарстві на *вирощування продукції без отрутохімікатів;*

– *несення частини ризику з просування на ринок піонерної продукції, що має екологічне призначення;*

– *ведення сільського господарства в особливо обережному екологічному режимі, зокрема, отримало розвиток у Великобританії;*

– дотацію *регіонам країни або навіть цілим державам, вимушеним “пригальмовувати” індустриальний розвиток* в ім’я збереження природних ландшафтів, що мають національне або міжнародне значення.

7. Грант – це оплачуване субсидоване замовлення державних або інших організацій на виконання наукових досліджень, конструкторських розробок чи інших робіт; грошові кошти, що виділяються в порядку благодійності для фінансової підтримки наукових досліджень, вчених, діячів культури.

Однією з пріоритетних сфер, де надаються гранти, є екологічна. Так само, як субсидії і дотації, гранти зазвичай виділяються на безоплатній основі. При цьому, як правило, вимагається досить суворе дотримання умов (вимог) витрачання коштів.

8. Кредити – це позика в грошовій або товарній формі, що надається кредитором позичальнику на умовах повернення, найчастіше з виплатою позичальнику відсотка за користування позикою. Основними формами використання кредиту як економічного інструменту для вирішення екологічних проблем можуть бути:

- пільги за *термінами* кредитування;
- пільги за *процентними ставками*;
- пільги за *обсягами* кредитування;
- пільги по *гарантіях* за кредит.

У багатьох країнах для здійснення пільгового кредитування екологічних програм засновані екологічні банки або в звичайних комерційних банках створені спеціальні лінії кредитування екологічно орієнтованих видів діяльності.

9. Виплати, відшкодування витрат – це грошові виплати юридичним чи фізичним особам, або система заходів, спрямованих на компенсацію різних форм збитку, пов’язаного з порушенням середовища чи необхідністю нести додаткові витрати щодо його недопущення. У практиці природокористування різних країн можна зустріти різноманітні форми використання виплат, у тому числі:

- виплати підприємствам чи окремим особам *на компенсацію збитків* від забруднення середовища;
- виплати країнам, що мають негативний *баланс транскордонного забруднення* середовища;

– виплати підприємствам або населенню *за згоду “терпіти”* по сусідству екологічно несприятливий або потенційно небезпечний промисловий чи інший об’єкт;

– виплати регіонам або країнам *упущеної вигоди* через необхідність “консервувати” рівень свого індустріального розвитку заради збереження суспільно необхідних природних об’єктів (боліт, озер, річок, лісів);

– компенсація витрат підприємствам, що здійснюють *екологічно необхідні*, але економічно неприбуткові види діяльності (створення і підтримка територій, що охороняються, переробка відходів тощо).

10. Прискорена амортизація – це система заходів (головним чином введення спеціальних норм амортизації), що дозволяє збільшувати величину амортизаційних фондів (неоподатковувану податком частину доходу) в перші роки експлуатації основних засобів. З точки зору досягнення екологічних цілей ця міра має сенс і застосовується в багатьох країнах (Японія, Франція, Німеччина), оскільки створює економічні передумови для прискореної модернізації екологічно орієнтованих основних засобів та активізації інноваційної політики в екологічній сфері.

11. Цінові інструменти – це система заходів впливу на економічні інтереси господарюючих суб’єктів, основним результиуючим механізмом якої є цілеспрямована зміна ймовірності різних видів діяльності (товарів) за допомогою зменшення або збільшення цін.

12. Сприяння (обмеження) на ринку – це комплекс організаційних заходів, що дозволяє надати додаткові економічні переваги екологічно орієнтованим суб’єктам або створити економічні обмеження екологічно несприятливим суб’єктам, як правило, без прямого фінансового впливу на їхні інтереси (вилучення доходу або субсидування). У числі *основних напрямів здійснення* зазначеного виду заходів можна назвати:

– *присудження нагород* (звань, призів), сам факт володіння якими дає додаткові ринкові переваги екологічно передовим підприємствам;

– *маркетингове сприяння* екологічно просунутим суб’єктам;

– *розширення сфер діяльності* екологічно орієнтованих суб’єктів;

– *надання додаткових ресурсів* (зокрема, території), лімітів на електроенергію, воду, газ під розвиток екологічно сприятливих видів діяльності;

– *інформаційна підтримка підприємств*;

– *державний протекціонізм* для екологічно орієнтованих видів продукції в зовнішній торгівлі.

13. Премія, нагорода, приз – це грошова або інша компенсація за успіхи у здійсненні екологічної діяльності. Найбільш поширеними є такі *види нагород*:

- премії та нагороди підприємствам, що мають успіхи в економічній діяльності (щорічно розігрується в Німеччині);
- премії та звання переможців у конкурсі на краще екологічне місто;
- премії підприємцям, громадянам, домовласникам, які досягли успіхів у економічній діяльності.

14. Екологічне страхування – це створення за рахунок грошових коштів економічних суб'єктів резервних (страхових) фондів, призначених для відшкодування збитків від впливу на природне середовище в результаті непередбачених надзвичайних ситуацій (екологічних аварій, катастроф тощо).

Екологічне страхування покликане вирішити такі *основні завдання*:

- 1) сформувати систему економічної відповідальності (економічних суб'єктів) за можливий економічний збиток від надзвичайних ситуацій;
- 2) створити резервні фонди для відшкодування можливих збитків;
- 3) забезпечити економічну захищеність реципієнтів (економічних суб'єктів), які можуть зазнати збитків унаслідок надзвичайних ситуацій.

Екологічне страхування широко використовується в багатьох країнах (Японія, США, Німеччина та ін.). Страхуванню підлягають об'єкти, які є носіями екологічного ризику (ємності шкідливих і вибухонебезпечних речовин; виробництва, які становлять загрозу виникнення надзвичайних ситуацій; трубопроводи, транспортні засоби тощо). Екологічне страхування побічно створює економічні стимули відмови від потенційно небезпечних виробництв.

Еколого-економічні інструменти є потужними важелями екологізації системи виробництва і споживання продукції. Різноманіття їх форм створює багатий спектр можливостей цілеспрямованого екологічно орієнтованого впливу на економічні інтереси господарюючих суб'єктів. Вміле використання цих можливостей в поєднанні з іншими методами управління дозволяє ефективно вирішувати складні еколого-економічні проблеми в рамках механізмів саморегулювання ринкової економічної системи.

Для створення ефективної системи еколого-економічних інструментів необхідно детальне знання процесів, що відбуваються в природі і в суспільстві.

2.3 Відтворювальний механізм екологізації

Відтворювальний механізм підкреслює необхідну і життєво важливу умову – існування постійно оновлюваних і безперервно повторюваних економічних передумов, що забезпечують наявність імпульсів та рушійних мотивів, адекватних соціальній та економічній ситуації в країні, що змінюється.

Традиційними «атрибутами» екологізації суспільного виробництва прийнято вважати очисні споруди, маловідходні технології, установки з переробки відходів тощо. Мало хто сумнівається, що найбільш справедливим принципом формування еколого-економічних стимулів слід визнати принцип «забруднювач платить», а найбільш ефективною формою його реалізації – платежі за забруднення середовища або використання природних ресурсів. Однак подібний погляд на речі є ознакою своєрідного атавістичного пережитку, під впливом якого все ще знаходиться наше технократичне суспільство.

В індустріальному технократичному суспільстві, яке досягло апогею в умовах командних економік, центральною ланкою громадського життя була виробнича сфера. Саме вона визначала перебіг політичних, економічних і соціальних процесів. Перехід країн колишнього соцтабору до ринкових відносин змушує по-новому поглянути на проблему екологізації суспільного виробництва, проаналізувати всю складність і різноманіття зв'язків повного циклу виробництва і суспільного споживання. В ринкових системах *потреби* людей є головною рушійною силою суспільного розвитку взагалі, і виробництва зокрема. У “поїзді” під назвою “попит – пропозиція” саме попит є тим потужним “локомотивом”, який тягне за собою довгий ланцюг пропозицій.

Споживач – єдина ланка у виробничо-споживчому циклі, на виході якого існують тільки відходи. Дуже важко точно дати інтегральну оцінку екодеструктивним процесам всього ланцюжка виробництва і споживання продукції. Однак якщо врахувати, що їхню основу складають енергоємні процеси, то структура споживчого попиту на природу може бути приблизно оцінена за енергоємністю окремих складових споживання.

Процес екологізації повинен представляти собою систему, що постійно відтворює основні взаємопов'язані і взаємозумовлюючі елементи (рис.2.2). До основних *компонентів* відтворювального механізму екологізації національної економіки можуть бути віднесені:

– відтворення екологічного попиту;

- відтворення екологічно орієнтованої виробничої основи;
- відтворення екологічно орієнтованих людських чинників;
- відтворення мотивів екологізації

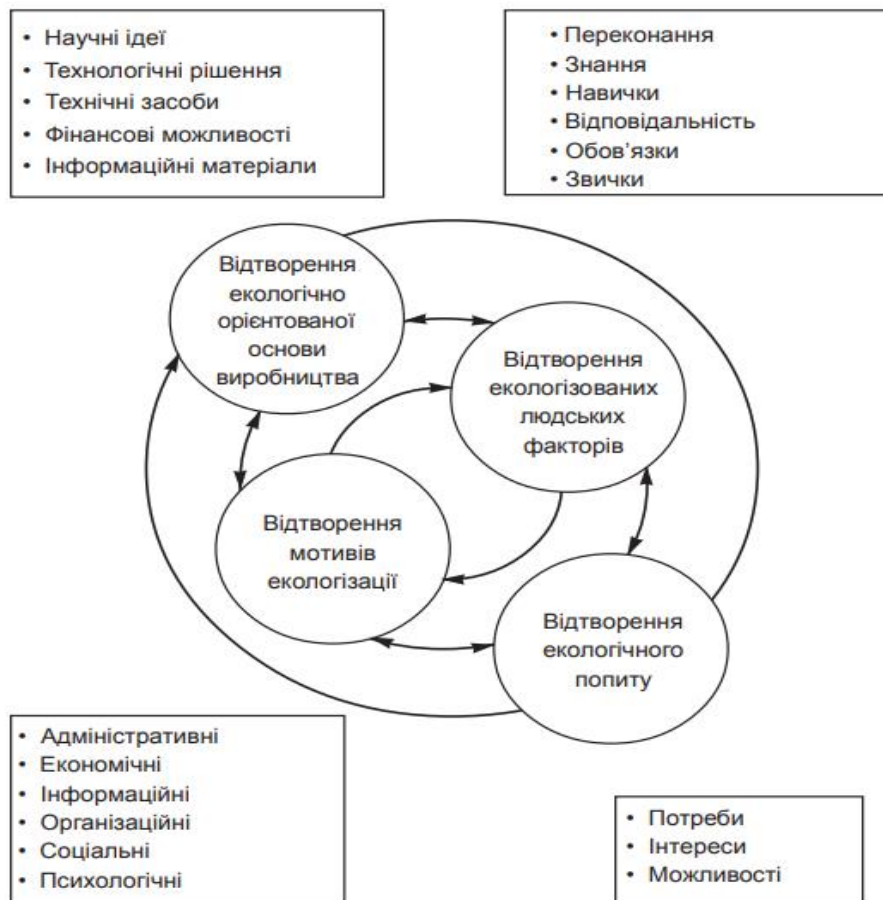

Рис.2.2 – Схема відтворювального механізму екологізації економіки

Під *відтворенням екологічного попиту* розуміються постійно відновлювані процеси формування потреб в екологічних товарах, а також створення фінансових можливостей реалізації зазначених потреб.

У свою чергу, *екологічними товарами* можна вважати вироби і послуги, виробництво і споживання яких сприяє зниженню інтегрального екологічного впливу в розрахунку на одиницю сукупного суспільного продукту.

Екологізація попиту передбачає виконання таких важливих *економічних умов*:

1. Зниження матеріально-енергетичного обсягу споживаних товарів не повинно вести до зниження якості обслуговування життєвих потреб людини. В іншому випадку може виникнути непрогнозований компенсаційний потік виробів та послуг для латання «дірок» у споживчих

стандартах. Виробництво цих товарів може звести нанівець очікувані екологічні успіхи.

2. Відмова від споживання екологічно недосконалих видів продукції має компенсуватися збільшенням споживання екологічно спроможніших товарів таким чином, щоб загальний обсяг продажу виробів і послуг, а отже, і їхнє виробництво, не зменшилися (в ідеалі вони повинні постійно зростати).

3. Формування попиту на екологічні товари має проходити через формування трьох взаємопов'язаних економічних елементів: *потреб, інтересів і можливостей*.

Під *відтворенням екологічно орієнтованої виробничої основи* слід розуміти генерування наукових ідей, формування інформаційних матеріалів, створення технічних засобів і технологічних рішень, що сприяють розвитку екологічно обумовлених виробничих систем. Можуть бути сформульовані соціальні, економічні та технологічні передумови екологізації виробничих факторів.

Соціальні передумови виникають тоді, коли соціальні інтереси, культурний рівень і особисті бажання людей сприяють виникненню екологічних потреб (*передумови необхідності*).

Економічні передумови виникають тоді, коли в економічній системі створюються економічні умови та організаційні механізми, що забезпечують для виробника економічну вигідність процесів екологізації (*передумови ефективності*).

Технологічні передумови виникають, коли у виробничій системі накопичуються достатні технічні засоби реалізації екологічних потреб (*передумови здійсненності*). Економічні та технічні передумови формують групу *передумов достатності*.

Розвиток екологічно обумовленої виробничої основи безпосередньо пов'язаний з розвитком екологічного попиту. Основні стадії екологічної трансформації виробництва як би «слід у слід» повторюють вищезазначені чотири стадії формування екологічного попиту, що передбачають:

- 1) розвиток екологічного обладнання;
- 2) екологічно обумовлене вдосконалення технологій;
- 3) підвищення ефективності складових життєвого циклу виробів і послуг;
- 4) виробництво товарів, які обслуговують принципово новий (екологічно ощадливий) стиль життя.

Під *відтворенням екологічно орієнтованих людських факторів* маються на увазі постійно відновлювані процеси здійснення виховних, освітніх, тренінгових та інформаційних програм і заходів з метою придбання виробниками та споживачами продукції знань, навичок і бажань, достатніх для реалізації завдань екологізації національної економіки. Іншими словами, *екологізація людей* – це постійне відтворення екологічно орієнтованих знань, навичок і переконань.

Під *відтворенням мотивів екологізації* розуміють постійно оновлюваний процес створення організаційних, соціальних та економічних умов, що формують бажання людей ставити і досягати цілі екологізації національної економіки.

Мотиваційний інструментарій – це система адміністративних, екологічних та соціально-психологічних інструментів, що забезпечують вплив на окремих людей і колективи для досягнення цілей екологізації.

Ключовими компонентами системи відтворення мотивів екологізації мають бути такі найважливіші підсистеми: моніторингова, аналітична, генеруюча, реалізуюча. Основним продуктом всієї системи відтворення факторів екологізації економіки має бути постійно оновлювана програма дій, яка б своєчасно формувала цілі та адекватні інструменти досягнення цих цілей.

Література [2,6,8]

Запитання для самоконтролю:

1. Що представляє собою організаційно-економічний механізм екологізації?
2. Розкрийте зміст основних функцій організаційно-економічного механізму екологізації.
3. Дайте визначення суб'єкту і об'єкту організаційно-економічного механізму екологізації.
4. Назвіть форми еколого-економічних інструментів.
5. У чому полягають особливості податкового еколого-економічного інструментарію.
6. Що представляє собою відтворювальний механізм екологізації?
7. Які основні компоненти відтворювального механізму екологізації?
8. Що розуміється під відтворенням екологічного попиту?
9. В чому сутність відтворення мотивів екологізації?
10. Що відноситься до екологічних товарів?

ТЕМА 3. Екологізація господарської діяльності (галузевий аспект)

3.1 Екологізація сільського господарства

3.2 Екологізація виробництва

3.3 Екологізація туристичної діяльності

3.1 Екологізація сільського господарства

На протязі ХХ ст. відбулося швидке перетворення сільського господарства в агропромислове виробництво з усіма наслідками механізації і хімізації. Індустріалізація агрокомплексів і ферм, широке застосування мінеральних добрив і пестицидів підвищили питому продуктивність агроценозів, але знизили їх екологічність та екологічну якість сільськогосподарської продукції.

Для подолання цієї тенденції необхідний комплекс заходів, який, крім вимог екологізації, характерних для промисловості, включає також:

- *обмеження* використання сольових форм мінеральних добрив і заміна їх спеціально трансформованими органічними добривами та органо-мінеральними сумішами (цю технологію іноді позначають як «біологічне» або «органічне» землеробство);

- *мінімізацію* застосування пестицидів і максимальну заміну їх біологічними засобами боротьби з шкідниками;

- *виключення* гормональних стимуляторів і хімічних добавок при годівлі тварин;

- *граничну обережність* у використанні трансгенних форм сільськогосподарських рослин та інших продуктів генної інженерії;

- *застосування* найбільш сприятливих методів обробки землі.

Сучасне сільське господарство потребує екологізації. Домінанта екологічних **проблем** аграрної галузі бачиться в наступному:

- *екстенсивне* ведення сільського господарства – землеробства і скотарства – всюди у світі призводить до опустелювання;

- *інтенсивне* ведення сільського господарства спричинює гострі екологічні проблеми, які пов'язані із забрудненням ґрунтів, вод і повітря, погіршенням якості сільськогосподарської продукції тощо;

- визначальних *«правил поведінки»* у сільськогосподарському природокористуванні, а також гострої необхідності нових методологічних, методичних і суто практичних підходів до вирішення екологічних проблем сільського господарства.

Таким чином, екологізація націлена на виявлення слабких та сильних сторін сільськогосподарської діяльності, зовнішніх та внутрішніх загроз та врахування всіх факторів впливу сільськогосподарської діяльності.

Також не менш важливими є інституційний аспект екологізації, який включає норми та правила контролю, та організаційно-економічний аспект екологізації (табл. 3.1).

Таблиця 3.1 – Інституційний та організаційно-економічний аспект екологізації

<i>Інституційний аспект екологізації</i>	<i>Організаційно-економічний аспект екологізації</i>
За впливом сільського господарства, виробничої інфраструктури та переробної промисловості на навколишнє середовище	Створення, розвиток, технічне оснащення організацій, що здійснюють екологічний контроль
За станом ґрунтів, насаджень, зовнішніх та підземних вод, агробіоценозів	Розробку та поступове підвищення результативності економічних механізмів, що стимулюють застосування природозберігаючих технологій сільськогосподарськими товаровиробниками
За рівнем забруднення сільськогосподарської сировини, напівфабрикатів, готової продовольчої продукції	Надання підтримки сільськогосподарським товаровиробникам у створенні суспільних благ, таких як надання екосистемних послуг, збереження естетичної цінності ландшафтів, розвиток екотуризму
	Підтримку наукових досліджень з екологічної тематики
	Систематичне навчання та перепідготовку кадрів

Для розробки *економічних механізмів*, що стимулюють застосування природозберігаючих технологій, необхідні методики економічної оцінки впливу окремих видів забруднення на населення та навколишнє середовище, що дозволяють зіставляти витрати та результати реалізованих проектів.

Для позначення процесу реалізації сукупності заходів, спрямованих на зниження негативного впливу галузей економіки, включаючи сільське господарство, на навколишнє середовище зазвичай використовується термін «екологізація». Тому необхідно висвітлити диференційовані

варіації трактування сутності категорії «екологізація сільськогосподарського виробництва» (табл. 3.2).

Таблиця 3.2 – Сутність категорії «екологізація сільськогосподарського виробництва»

<i>Автор</i>	<i>Визначення поняття</i>
Гуторов О.І. Бурляй А.П.	керований процес послідовної імплементації технічних, технологічних, економічних, управлінських, організаційних, інноваційних та інших заходів для створення сталої соціо-еколого-виробничої системи у ході реалізації сільськогосподарської діяльності та при виробництві сільськогосподарської продукції, які сприяють раціональному природокористуванню, збереженню та покращенню якості навколишнього природного середовища на локальному, регіональному чи глобальному рівнях
Карпінська Н.В.	процес раціоналізації землеустрою та розширення застосування природозберігаючих технологій, спрямований на збереження сукупності водного, ґрунтового агробіогеохімічного та біогеоценотичного балансів агроландшафтів
Кравець Н.В.	керівне положення щодо нормативного закріплення та практичної реалізації екологічних імперативів усіма суб'єктами сільськогосподарської виробничої діяльності задля протекції навколишнього середовища, мінімізації негативного впливу антропогенних факторів на нього, збереження стійкої рівноваги екосистем, екологізбалансованого природокористування в процесі їхньої діяльності, а також виробництва якісної, екологічно безпечної сільськогосподарської продукції рослинного і тваринного походження
Трегобчук В.М.	вектор розвитку сільського господарства, що ґрунтується на освоєнні екологічних методів господарювання, асекує розширене відтворення природних і антропогенних ресурсів за рахунок створення стійких еколого-економічних систем, скерованих на збільшення обсягів виробництва конкурентоспроможної продукції через формування стійкого агроландшафту за використання екологічних методів господарювання на основі реалізації адаптивно-ландшафтних систем землеробства, раціонального залучення до господарського обороту і підвищення ефективності застосування природних, матеріальних і трудових ресурсів сільської місцевості

Цибуляк А.Г.	задоволення потреб споживачів вітчизняного і світового ринку екологічно безпечною продукцією, шляхом зменшення негативного впливу під час виробництва продукції на навколишнє середовище, збереження природних ресурсів, імплементації інновацій, що сприятимуть процесу відновленню якісних компонентів природного середовища на базі екологічно безпечних технологій, розробці та імплементації державних стратегій та інноваційних розробок, що стануть загальнообов'язковими для кожного виробника
--------------	--

Отже, *екологізація сільськогосподарського виробництва* є структурним процесом, у якому необхідний облік кількох альтернативних взаємодоповнюючих напрямків, то у зв'язку з цим потрібна розробка комплексу заходів щодо вдосконалення використання агроландшафтів з урахуванням впливу еколого-економічних факторів на екологічну обстановку в країні. Небезпека екологічного утримання, яка постійно загрожує землеробству це:

- забруднення отрутохімікатами в результаті неправильного застосування мінеральних добрив;
- руйнування найбільш родючого шару ґрунту під впливом водної ерозії;
- систематичне падіння параметрів ґрунтової родючості.

На дані аспекти екологічної небезпеки для землеробства, що приносять найбільшу шкоду, і їх усунення мають бути спрямовані основні зусилля, матеріальні та технічні ресурси.

Головним принципом розвитку всього агропромислового комплексу повинна стати екологізація усіх заходів із розвитку сільського господарства. Таким чином, екологізація сільськогосподарського виробництва неможлива без дотримання вимог стосовно екологічно безпечного застосування природно-ресурсного потенціалу для потреб аграрного виробництва, тобто екологізації сільськогосподарського землекористування та забезпечення належного екологічного стану навколишнього природного середовища, впровадження природоохоронних та екологічно виважених способів використання природних ресурсів у сільському господарстві.

Раціональне сільськогосподарське землекористування, своєчасне виконання агротехнічних прийомів без погіршення ґрунтової родючості та

екологічної стабільності території – *основні чинники органічного землеробства.*

Землеохоронний метод підвищення ефективності сільськогосподарського землекористування повинен включати наступні обов'язкові *заходи:*

- консервація порушених земель, виведення їх з сільськогосподарського обороту;
- організація зон з особливим природоохоронним режимом;
- впровадження ґрунтозахисних сівозмін;
- залуження деградованої ріллі;
- створення лісосмуг;
- застосування комплексу економічного стимулювання ефективного землекористування.

Отже, екологізація сільськогосподарського виробництва повинна відбуватися в межах реалізації комплексу заходів у тому числі правового характеру щодо збереження продуктивності сільськогосподарських угідь, зменшення порушення структури і ущільненості ґрунту ходовими частинами сільськогосподарської техніки.

За напрямками впливу на процес екологізації сільськогосподарського виробництва слід виділити адміністративно-правові, економічні та морально-етичні фактори, а за сферами дії – процеси виробництва, обміну, розподілу та споживання.

Важливим є облік *внутрішніх та зовнішніх ефектів*, що впливають на систему сільськогосподарського виробництва. У зв'язку з чим, необхідне визначення факторів, що становлять *сильні та слабкі сторони екологізації сільськогосподарського виробництва* (табл. 3.3).

На діяльність сільськогосподарського виробництва та процеси екологізації здійснюють вплив зовнішні фактори середовища функціонування сільського господарства, що становлять можливості та загрози екологізації.

До можливостей екологізації сільськогосподарського виробництва відносяться:

- інвестиції, які орієнтовані на ресурсозбереження;
- державна підтримка виробників, які мають екологічну спрямованість;
- підвищення заходів еколого-економічної політики;
- розвиток природоохоронного інвестування;

- розвиток інструментів економічного стимулювання природоохоронних заходів.

Таблиця 3.3 – Фактори, що становлять сильні та слабкі сторони екологізації сільськогосподарського виробництва

<i>Сильні</i>	<i>Слабкі</i>
- необхідність залучення додаткових економічних ресурсів для відновлення екологічної рівноваги	- здатність агроекосистеми при техногенних (антропогенних) впливах зберігати свою структуру і функціональність
- нераціональність використання хімічних засобів захисту рослин та добрив	- зростання ефективності виробництва завдяки впровадженню науково-технічних досягнень та прогресу
- систему ціноутворення з урахуванням екологічних факторів та еколого-економічних цінностей	- формування екологічної інфраструктури
	- розвиток системи екологічного менеджменту

До загроз запровадження принципів екологізації сільськогосподарського виробництва відносять:

- зовнішньоекономічні та зовнішньополітичні фактори;
- особливості та традиції масової свідомості й ментальності;
- природноресурсні та кліматичні особливості, що визначають специфіку національних та регіональних господарських комплексів;
- недостатність екологічної свідомості, мотивації, соціальної відповідальності та екологічної культури.

3.2 Екологізація виробництва

Чільне місце у забезпеченні балансу економічних, соціальних та екологічних інтересів у процесі сталого розвитку займає актуальна для українських підприємств проблема екологізації виробництва.

Виробництво – це процес свідомого впливу людей на природні речі з метою створення благ, необхідних для існування та розвитку суспільства.

Екологізація виробництва – це процес неухильного і послідовного впровадження систем технічних, економічних, організаційних, управлінських та інших рішень, що дають змогу підвищувати ефективність

використання природних ресурсів, поліпшувати чи зберігати якість природного середовища на локальному, регіональному і глобальному рівнях.

У *соціально-економічному плані* екологізація потребує переходу від витратного принципу (він включає ефективність не лише фінансово-ресурсних, а й природно-ресурсних витрат) до ресурсозберігаючих методів господарювання, відмови від екстенсивного розширеного споживання природних ресурсів, отримання максимуму користі за мінімуму використаної сировини і незначного порушення середовища життя.

В основу екологізації виробництва покладено такі *принципи*:

- планомірність і комплексність процесів екологізації, запобігання вузьковідомчим інтересам;

- раціональність розміщення виробництва і концентрація продуктивних сил з урахуванням екологічних проблем;

- територіальний підхід, максимальне врахування економічних і соціальних умов регіонів, рівня використання природно-ресурсного потенціалу;

- глибоке вивчення можливих змін, що можуть вплинути на здоров'я та умови життя людей, зміну естетичних цінностей природних і антропогенних ландшафтів;

- науковість екологізації, здійснення екологічної експертизи проектів та організація науково обґрунтованих форм екологізації виробництва.

Основні *мотиви* екологізації суб'єктів господарювання щодо екологізації виробництва наведено на рис.3.1.

Напрямки здійснення екологізації виробництва:

- впровадження *раціонального природокористування* (заощадження природних ресурсів, економія витрат сировини, палива та енергії тощо);

- запровадження *екологічних нововведень* у промисловість (виробництво продукції тривалого і багаторазового використання, споживання відновних природних ресурсів, комплексна переробка сировини та утилізація відходів виробництва і споживання, мінімізація утворення відходів, використання нетрадиційних джерел енергії тощо);

- вдосконалення і *модернізація технології виробництва*, у тому числі уловлювання викидів, комплексна переробка відходів та використання продуктів переробки як вторинної сировини;

- *очищення викидів і скидів* від забруднення;

– виробництво обладнання та устаткування для здійснення екологічно безпечних (“зелених”) технологій.

Рис. 3.1 – Мотиви суб’єктів екологізації господарювання щодо екологізації виробництва

Реалізація цих напрямів екологізації виробництва дасть змогу галузевим підприємствам:

- ощадливіше використовувати сировину на основі застосування сучасного обладнання;
- зменшити обсяг відходів завдяки використанню маловідходних і безвідходних технологій;
- зменшити обсяг викидів у атмосферне повітря та стічні води завдяки застосуванню сучасних очисних споруд.

У результаті екологізації виробництва отримують модернізовану модель з поліпшеними еколого-економічними характеристиками.

На рівні діяльності окремих підприємств екологізація виробництва має передбачати:

- **екологізацію продукції** (розроблення таких її видів, виготовлення та використання яких завдає мінімальною шкоди навколишньому середовищу, зокрема випуск продукції з відходів виробництва);
- **екологізацію технологій виробництва** (розроблення безвідходних і маловідходних технологій);

– *екологізацію обладнання та устаткування* (використання сучасного ресурсо-, енергоощадного обладнання та ефективного очисного устаткування).

Приймаючи рішення про вдосконалення власного виробництва, суб'єкти господарювання в основному керуються корисливими інтересами, тому важливо створити дієві механізми регулювання та стимулювання екологізації як на державному рівні, так і на рівні окремого підприємства.

У процесі розроблення механізмів державної мотивації та стимулювання екологізації виробничо-господарської діяльності варто виходити з того, що в ринкових умовах природоохоронна діяльність має бути економічно доцільною.

Сьогодні під *економічним механізмом екологізації виробництва* розуміють комплекс різноманітних важелів, нормативів, інституціональних структур, який через фінансово-економічне та організаційне сприяння стимулює здійснення природоохоронних заходів.

Функціонування економічного механізму можливе за наявності ефективного організаційного механізму як на внутрішньогосподарському, так і на загальнодержавному рівні.

Організаційний механізм екологізації виробництва на внутрішньогосподарському рівні – це система зв'язків організаційного характеру, які виникають у динаміці господарсько-фінансової діяльності між структурними підрозділами підприємства і спрямовані на підвищення її екологічного рівня.

Внутрішньо організаційний рівень реалізується через орієнтацію підприємства на концепції “зеленого офісу”, “бережливого виробництва”, екоменеджменту, екоаудиту, екомаркетингу, екокультури тощо.

Як показує досвід розвинених європейських держав, проблема екологізації виробництва може вирішуватися через посилення ролі інтелектуальних, духовних, інформаційних ресурсів. Особливого значення при цьому набуває *екологічна культура* на вітчизняних підприємствах як основний фактор економічного розвитку.

Організаційно-економічний механізм екологізації виробництва на загальнодержавному рівні – це єдність функцій управління та економічних, правових, адміністративних, соціальних заходів, націлених на забезпечення ефективності та безпеки використання і охорони природного середовища. Він ґрунтується на взаємозв'язку ринкового механізму та державного регулювання.

Основними *видами* організаційно-економічних механізмів екологізації виробництва *на загальнодержавному рівні* є: примусові, заохочувальні та маркетингові.

Примусові механізми складаються з екологічних платежів та штрафів, санкцій і заборон, екологічної стандартизації та ліцензування, екологічного менеджменту. У примусових механізмах екологізації виробництва ресурсні платежі не мають суттєвого впливу на економічні інтереси суб'єктів господарювання, не відносяться до сталих джерел бюджетних надходжень і не стимулюють раціонального природокористування

Заохочувальні механізми спрямовують на застосування пільгового оподаткування і кредитування, субсидій, дотацій і грантів, премій і призів, державного інвестування у НДР і розвиток інфраструктури.

Маркетингові механізми охоплюють створення та забезпечення розвитку ринку природних ресурсів і екобезпечних товарів; структурну перебудову “маркетингового ланцюга”, в який входить виробництво, товарорух і споживання; екологічну експертизу (державну, наукову, суспільну, комерційну); торгівлю квотами на шкідливі викиди; екологічний акцизний збір, екологічне страхування та просування тощо.

Ефективним механізмом екологізації виробництва є також *державне обов'язкове екологічне страхування*, введення якого (на відміну від добровільного) потребує спеціального закону, що встановлюватиме організації, порядок утворення та функціонування державного екологічного страхового фонду.

Важливою ланкою у ланцюзі екологізації виробництв та зростанні економічної ефективності є *інвестиційна система природокористування*. Зміна пріоритетів у розподілі інвестицій екологічного призначення виявляється у збільшенні частки інвестицій, спрямованих на здійснення природоохоронних і природооновлювальних комплексів, а також науково-технічних розробок поліпшення якості природного середовища та інтенсифікації природокористування.

3.3 Екологізація туристичної діяльності

Основними екологічними засадами сталого туризму є мінімізація антропогенного впливу на довкілля, використання енерго- та ресурсозберігаючих технологій, альтернативної енергетики, впровадження

систем очищення та повторного використання води, безпечна утилізація відходів, зниження рівнів хімічного та шумового забруднення від транспортних засобів, розвиток нових, екологічно орієнтованих видів туризму.

Економічні принципи сталого туризму полягають у залученні інвестицій задля ліквідації шкоди, завданою довкіллю масовим туризмом; соціальні аспекти сталого туризму пов'язані з підвищенням рівня екологічної грамотності та екологічної культури як місцевого населення, так і туристів. Перехід до сталого, еколого-збалансованого розвитку туризму можливий за умови екологізації всіх видів туристичної діяльності.

Екологізація туризму – це процес, що базується на засадах впровадження в туристичну діяльність принципів збереження навколишнього природного середовища та історико-культурної спадщини. Основною метою екологізації туризму є зменшення негативного антропогенного впливу на довкілля та історико-культурні об'єкти під час здійснення туристичної діяльності.

Одним із напрямів екологізації туризму є *популяризація екологічних видів туризму*. Екологічний туризм характеризується м'яким впливом на навколишнє природне середовище та спрямований на охорону довкілля.

За останні десятиріччя екологічні види туризму (власне екологічний, сільський, зелений) розвиваються дуже швидкими темпами (приріст у середньому становить 10% щороку), однак для досягнення стійкого еколого-збалансованого розвитку туризму необхідна екологізація всіх видів туристичної діяльності, яка полягає в їх екологічній орієнтації, впровадженні екологічних підходів до їх організації. Всі види туризму, які спрямовуються на природне середовище, повинні керуватися принципами раціонального використання та охорони природних туристичних ресурсів

Всесвітня туристична організація дає наступне визначення щодо екологічного туризму: **«екологічний туризм – це туризм в незаймані куточки природи»**. Більш влучним є визначення, зроблене Суспільством екотуризму США: «екотуризм – це будь-які види туризму та рекреації в природі, які не завдають шкоди природним комплексам, сприяють охороні природи і поліпшенню добробуту місцевого населення».

Екологічний туризм передбачає подорожі, головний сенс яких – знайомство з живою природою, з місцевими звичаями і культурою; зведення до мінімуму негативних наслідків екологічного та соціально-культурного характеру, підтримання екологічної сталості середовища;

сприяння охороні природи та місцевого соціокультурного осередку; сприяння екологічній освіті та просвітницькій роботі; участь місцевих жителів в отриманні доходів від туристської діяльності, що створює для них економічні стимули до збереження природи тощо.

Процеси екологізації повинні охоплювати всі складові сфери індустрії туризму (рекреації): розміщення; перевезення; харчування; реалізацію послуг; дозвілля і розваги; лікування та оздоровлення.

В Україні державне регулювання екологізації туризму повинно реалізуватись та дотримуватись шляхом економічного, правового й адміністративного впливу. Найважливішими *нормативно-правовими актами*, що стосуються екотуризму, можна вважати закони України:

- «Про туризм» (1995 р.),
- «Про природно-заповідний фонд України» (1992 р.),
- «Про державну реєстрацію юридичних і фізичних осіб - підприємців» (2003 р.),
- Податковий і Господарський кодекс України.

Для більш динамічного переходу до еколого-збалансованого природокористування в туристичній діяльності необхідне вжиття спеціальних правових, управлінських, організаційних, економічних, екологічних та інших заходів, а також консолідація зусиль держави, представників туристичного бізнесу, туристів та місцевих громад (рис. 3.2)

Для подальшої екологізації рекреаційно-туристичної діяльності в Україні потрібно виконати такі **завдання**:

- паспортизація туристично-рекреаційних ресурсів з обов'язковим визначенням антропогенного навантаження на природну екосистему;
- становлення ресурсозберігаючих і екологічних стандартів для новозбудованих та реконструйованих закладів розміщення туристів (рекреантів);
- впровадження системи екологічної сертифікації об'єктів туризму;
- пріоритетне та пільгове фінансування екологічно-орієнтованих інвестиційних проєктів у туризмі;
- розширення мережі національних і регіональних ландшафтних парків із суворим додержанням режимів діяльності відповідно до чинного законодавства;
- всебічна інформаційна підтримка ідеї збалансованого розвитку туризму серед усіх зацікавлених сторін процесу (туристів, виробників послуг, органів влади, громадських інституцій та ін.).

Екологізація має стратегічно важливе значення для інноваційного розвитку підприємства. Саме екологізація є тим інструментом, що передбачає мінімізацію екологічно-економічних збитків на рівні підприємства, а також технологічну модернізацію, реорганізацію підприємства та створення нових інтеграційних утворень міжгалузевого рівня, удосконалення систем управління підприємствам, розвиток систем екологічного менеджменту тощо.

Рис. 3.2 – Напрями екологізації туризму

Одним з важливих завдань, яке стоїть перед підприємствами щодо політики екологізації, є вибір самої моделі. **Модель екологізації** відображає політику на рівні підприємства, її економічну доцільність та можливість реалізації.

Можна виділити три *моделі екологізації* в діяльності підприємства, а саме, пасивна модель, активно-традиційна та інноваційно-випереджувальна. Проте, якщо враховувати організаційну культуру підприємства, інноваційну діяльність, техніко-технологічний рівень розвитку та фінансовий потенціал, можна виділити наступні моделі екологізації підприємства (табл.3.4).

Таблиця 3.4 – Моделі екологізації в діяльності підприємств

<i>Назва моделі</i>	<i>Зміст моделі екологізації</i>
пасивна	Політика екологізації деактуалізована, відсутнє розуміння переваг екологізації
наступальна	Стратегічно орієнтований характер політики екологізації, який формує передумови розвитку екологічного потенціалу підприємства
проактивна	Випереджаючий характер політики екологізації, забезпечує поточні і стратегічні ефекти її реалізації, визначає модель поведінки на ринку
реактивна	Політика екологізації характеризується запізнілою реакцією на зміни середовища
інтерактивна	Політика екологізації базується на збалансованості ресурсних можливостей та пріоритетів екологізації, досягаються економічні ефекти екологізації

Сьогодні питання екологізації економіки набули значної актуальності як з точки зору суспільних інтересів, так і з точки зору економічних інтересів підприємств. Тому важливим є процес екологізації рекреаційно-туристичної діяльності, який базується на засадах збереження природного середовища та історико-культурних цінностей.

Комплексна екологізація підприємств потребує удосконалення інституцій, стратегічної визначності у конкурентному просторі та наявності розвиненого мотиваційного середовища екологізації. Для подальшої екологізації рекреаційно-туристичної діяльності в Україні особливу увагу слід приділяти паспортизації туристично-рекреаційних ресурсів та всебічній інформаційній підтримці цієї ідеї.

Література [1,2,8-10]

Запитання для самоконтролю

1. Розкрийте зміст «екологізація сільськогосподарського виробництва»
2. Які основні напрямки впливу на процес екологізації сільськогосподарського виробництва?
3. Назвіть особливості інституційного аспекту екологізації сільського господарства.
4. Наведіть напрямки здійснення екологізації виробництва.
5. Що представляє собою організаційно-економічний механізм екологізації виробництва на загальнодержавному рівні?
6. Які основні моделі екологізації в діяльності підприємств?
7. Які необхідно виконати завдання екологізації рекреаційно-туристичної діяльності в Україні?
8. У чому полягають мотиви екологізації суб'єктів господарювання щодо екологізації виробництва?
9. Що представляє собою організаційно-економічний механізм екологізації виробництва на внутрішньогосподарському рівні.

ТЕМА 4. Екологічне підприємництво

4.1 Сутність та головні риси екологічного підприємництва

4.2 Види екологічного підприємництва

4.3 Екологічно чисте виробництво в системі екологічного підприємництва

4.1 Сутність та головні риси екологічного підприємництва

Підприємництво – це ініціативна, пов’язана з господарським ризиком і спрямована на пошук найкращих способів використання ресурсів діяльність, яка ведеться з метою отримання доходу та примноження власності.

Згідно Господарського кодексу України «*підприємництво*» – це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб’єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку.

Екологічне підприємництво (бізнес) – самостійне або здебільшого регульоване державою і наддержавними органами еколого-господарське новаторство на основі використання різноманітних можливостей для виконання екологічно чистих робіт, створення екологічних товарів і послуг, спрямоване на збереження, відновлення природного середовища та його біологічного різноманіття, зниження негативного (шкідливого) впливу техногенних факторів на навколишнє середовище.

Екологічне підприємництво сприяє посиленню економічного потенціалу країни та вирішенню соціальних завдань. Частка екологічної корисності в загальній корисності товару є критерієм віднесення підприємницької діяльності до однієї з його форм: традиційне підприємництво, екологічно орієнтоване підприємництво, екологічне підприємництво.

Атрибутами екологічного підприємництва є:

– домінування частки екологічної корисності в загальній корисності товару;

– задоволення екологічних потреб (з позиції споживачів);

– отримання доходу від “реалізації” екологічної корисності (з позиції підприємців);

– ресурси екологічної системи розглядаються як фактори, що впливають на потреби споживачів.

Таким чином, головна відмінність між екологічним та екологічно орієнтованим підприємництвом полягає у ступені значимості екологічної корисності виготовленої продукції. Якщо екологічна складова продукції відіграє визначальну роль у процесі виробництва, то це стосується сфери екологічного підприємництва. Випадки, коли екологічна корисність продукції є суттєвою, але не головною метою підприємницької діяльності, слід розглядати в аспекті екологічно-спрямованого підприємництва.

Екологічне підприємництво має такі *характерні риси*:

- цільова установка – гармонізація взаємовідносин людини і природи, охорона довкілля;
- основна діяльність – виробництво продукції, виконання робіт та надання послуг спеціального природоохоронного призначення;
- зв'язок діяльності з раціональним використанням, збереженням, відновленням та охороною природних ресурсів, екологічною безпекою;
- критерій діяльності – безвідходність виробничих процесів;
- основний напрям розвитку – екологічна якість продукції, робіт, послуг;
- розвинена наукова складова екологічної діяльності (використання результатів сучасних наукових досліджень, методик, інструментарію, технологій тощо);
- запровадження екологічного менеджменту з урахуванням специфіки та потреб екологічного виробництва;
- екологічна освіта та культура кадрів;
- функціонування ринку екологічної продукції, робіт, послуг;
- функціонування суб'єктів підприємницької діяльності будь-якої організаційно-правової форми власності та господарювання;
- діяльність в рамках діючого законодавства, у тому числі екологічного.

Суб'єкти екологічного підприємництва – юридичні особи незалежно від організаційно-правової форми та підприємці без утворення юридичної особи, які здійснюють відповідно до статутних документів в якості основного напрямку діяльності виробництво продукції, виконання робіт і послуг природоохоронного призначення; такі підприємства, які виробляють продукцію природоохоронного призначення не менше ніж 75% від обсягу всіх вироблених товарів.

Продукція природоохоронного призначення – частина об'єктів цивільних прав, використання яких забезпечує охорону навколишнього

середовища і відтворення природних ресурсів. **Роботи (послуги) природоохоронного призначення** включають в себе всі види підприємницької діяльності, пов'язані з використанням продукції природоохоронного призначення.

Екологічна продукція не виділяється в окрему графу ні міжнародною, ні національною статистикою. На сьогоднішній день не визначено, які саме товари (роботи), послуги до неї відносяться. Немає критеріїв віднесення до екологічно чистої продукції, наприклад, технологій по запобіганню забруднень. Якщо технології по прямій боротьбі із забрудненнями можна ідентифікувати, то нову продукцію, технології та промисловий дизайн, розроблені з урахуванням природоохоронних вимог, зазвичай відносять до відповідної галузі промисловості, а не до екологічної індустрії. Таким чином, в різних країнах у поняття екологічної входить різна продукція. З метою його визначення необхідно виділити **критерії віднесення товарів (робіт, послуг) до екологічних**, зокрема:

1) наявність природоохоронного ефекту, одержуваного від використання продукції, чи відсутність шкідливого впливу (кількісний вимір ефекту має ґрунтуватися на зіставленні впливів на навколишнє середовище з урахуванням і без урахування використання природоохоронної продукції), або наявність функції оцінки впливу на навколишнє середовище та здоров'я людини товарів і послуг;

2) виробництво, споживання, утилізація даної продукції не повинні завдавати шкоди навколишньому природному середовищу, здоров'ю нинішнього і майбутніх поколінь.

Таким чином **екологічний товар (робота, послуга)** – це економічне благо, незалежно від його здатності до пересування, незалежно від осіб, що пропонують його для продажу, від його матеріальності, незалежно від характеру його, як продукту праці, призначеного для обміну, виробництво, споживання, утилізація якого не завдає шкоди здоров'ю людини протягом усього її життя і не робить негативного впливу на здоров'я майбутніх поколінь, а також на навколишнє середовище, призначенням якого є контроль, вимір, запобігання або зменшення шкідливого впливу на людину і на навколишнє середовище.

Екологічну продукцію можна класифікувати за допомогою декількох критеріїв. Найбільш поширеною є функціональна ознака, за якою товари

(роботи, послуги) у сфері охорони навколишнього середовища і природокористування поділяють наступним чином:

- роботи по вивченню стану природно-ресурсного потенціалу навколишнього середовища (збір та обробка інформації, аналіз і прогноз діяльності природокористування, здійснення екологічного моніторингу, екологічна інвентаризація, експертно-консультаційні послуги);

- роботи і послуги по рекультивації та відтворенню природного середовища;

- природоохоронна, ресурсозберігаюча техніка і технологія, природозберігаюча продукція;

- роботи та послуги, що забезпечують функціонування екологічного ринку;

- екологічно чисті споживчі товари.

В Україні на сьогодні не ведеться облік екологічного підприємництва, тому на практиці часто виникає запитання, які підприємства, організації належать до екологічно орієнтованих? В якості критеріїв тут мають виступати:

- закріплення в статуті підприємства, організації як основної мети діяльності виробництво продукції, виконання робіт і надання послуг природоохоронного призначення;

- виконання національних і регіональних екологічних та природно-ресурсних програм державного замовлення;

- випуск продукції, реалізація робіт і послуг, які відповідають потребам охорони природи та відновлення ресурсів;

- переважання питомої ваги продукції, робіт, послуг природоохоронного призначення у загальному обсязі виробництва (частка такої продукції, робіт та послуг повинна складати не менше 75% загального річного обсягу виробництва у вартісному виразі).

4.2 Види екологічного підприємництва

Екологічне підприємництво – це незалежна галузь виробничої діяльності, що охоплює не тільки виготовлення широкого спектру комерційних продуктів – від обладнання, приладів та технологій до екологічно чистих продуктів, але й надання екологічних послуг та здійснення екологічних робіт, що є визначальною характеристикою галузі, а саме вона відрізняється раціональним використанням природних

ресурсів та забезпеченням охорони екологічних елементів природного середовища.

Підприємницька діяльність екологічного спрямування може здійснюватися у багатьох видах, які можна згрупувати за їхньою роллю та функціонально-господарським призначенням (табл. 4.1).

Таблиця 4.1 – Види підприємницької діяльності екологічного спрямування за роллю та функціонально-господарським призначенням

Вид діяльності	Зміст
Маркетингова	вивчення потреб природокористувачів за видами виробництв у природоохоронному обладнанні, приладах, матеріалах та інших матеріально-технічних ресурсах
Науково-дослідна	розробка і отримання сучасних технічних, економічних, управлінських та інших знань, відомостей для здійснення природоохоронної діяльності
Інженерно-консультаційна	надання консультаційних та інформаційних послуг з підготовки і здійснення комплексного інжинірингу при спорудженні природоохоронних об'єктів
Лізингова	операції з придбання та використання природоохоронного обладнання, приладів та інших видів рухомого і нерухомого майна, що є об'єктом лізингу, та передача його лізингодержувачу
Ремонтно-технічна	установка, технічне обслуговування і ремонт контрольно-вимірювального та іншого обладнання природного призначення
Біржова	придбання природоохоронного обладнання, приладів, матеріалів та інших матеріально-технічних ресурсів
Сервісна	послуги природних територій та об'єктів, що охороняються (екологічний туризм)
Охорона та оздоровлення довкілля	рекультивация, відновлення, проведення інших природоохоронних та оздоровчих заходів
Стандартизація та сертифікація	роботи та послуги у сфері сертифікації, методологічного забезпечення товарів, процесів, технологій, обладнання, матеріалів, сировини, об'єктів оточуючого середовища за екологічними параметрами
Експертно-аудиторська	здійснення оцінки впливу на оточуюче середовище, екологічної експертизи, екологічної паспортизації, економіко-екологічного аудиту, підготовчих робіт для отримання дозволу на природокористування
Банківська	пов'язана з фінансуванням та кредитуванням природоохоронної діяльності

Страхова	послуги екологічного страхування, перестраховування і соціального страхування
Юридично-правова	правове і консалтингове обслуговування з питань охорони довкілля
Інформаційна	інформаційне забезпечення з питань екології, охорони довкілля та природокористування
Навчальна	екологічне навчання, підвищення кваліфікації та перепідготовка кадрів

Існує також класифікація видів екологічної підприємницької діяльності, згідно якої вони розподілені на 4 групи (табл. 4.2):

- за видами екодеструктивних процесів, що запобігаються завдяки відповідній діяльності;
- за компонентами природного середовища, з якими пов'язана діяльність;
- за видами діяльності;
- за видами технологічних процесів

Таблиця 4.2 – Класифікація видів екологічного підприємництва

Класифікаційна ознака	Вид діяльності
Вид екодеструктивних процесів, що запобігається завдяки відповідній діяльності	Порушення ландшафтів, механічне, біологічне, хімічне, фізичне забруднення (електромагнітне, радіоактивне, світлове, шумове та теплове)
Компоненти природного середовища, з якими пов'язана діяльність	Основні (повітря, відходи, вода, шум) та комплексні (повітря-вода, повітря-відходи, повітря-шум, вода-шум, відходи-шум, вода-відходи, повітря-вода-шум)
Види діяльності	Науково-дослідна, виробнича, консультаційна, посередницька
Види технологічних процесів	Виробництво екологічно чистої продукції впровадження екологічно чистих виробничих процесів, енергозберігаючих технологій, скорочення витрат на виробництво, заміщення виробництва, переробка та регенерація відходів, випуск екологічно чистої продукції, що модифікує виробничі процеси інших фірм

Більшість дослідників виділяють такі основні сектори екологічного підприємництва: підприємництво, яке забезпечує природоохоронний ефект

як побічний результат; цільове екологічне виробництво (засоби захисту, екологічно чисті продукти тощо); виробництво та збереження енергії; експертні, консалтингові технології.

На сьогоднішній день *основні напрямки екологічного підприємництва в розвинених країнах* представлені наступними:

- виробництво широкої гама обладнання для очищення повітря, газів і води, для збору, переробки та утилізації відходів, для контролю забруднення навколишнього середовища;

- очищення забрудненого ґрунту, водойм і підземних вод, озеленення і лісонасадження, відновлення земних та водних екосистем, роботи зі збирання, сортування і переробки відходів виробництва та споживання;

- розробка і впровадження екологічно чистих технологій в усі галузі промислового виробництва, виробництво устаткування для ресурсозбереження;

- екологічний консалтинг, екологічний аудит, екологічне страхування, сертифікація, паспортизація;

- виробництво натуральних продуктів харчування, екологічно безпечних меблів, двигунів для автомобілів, побутової хімії, безпечних фарб.

В Україні можливі наступні напрями:

- виробництво очисного обладнання, установка якого передбачена проектною документацією для нових підприємств і при будівництві природоохоронних об'єктів;

- впровадження ресурсозберігаючих, безвідходних технологій, що є самоокупними, використання поновлюваних джерел енергії;

- очищення вод і земель, у тому числі для житлового будівництва або відпочинку.

Однак без серйозної державної підтримки на розвиток екологічного підприємництва розраховувати важко. Підтримка повинна створювати економічну зацікавленість у сфері екології та здійснюватися на основі відповідної нормативно-правової бази. Виробництво екологічних товарів і послуг має стати високорентабельною сферою економічної діяльності, прибутковим видом підприємництва.

4.3 Екологічно чисте виробництво в системі екологічного підприємництва

Екологічне підприємництво є різновидом підприємницької діяльності, в процесі якого застосовуються усі можливі засоби задля зменшення і усунення негативних для навколишнього середовища наслідків діяльності та результатом якого є впровадження власне екологічно чистого виробництва.

Вперше модель «чисте виробництво» було розроблено департаментом «Технологія. Індустрія та економіка» Програми ООН по довкіллю (UNEP) з прийняттям Міжнародної декларації по чистому виробництву. «*Чисте виробництво*» трактується UNEP як модель використання інтегрованої стратегії упередження забруднення довкілля по відношенню до виробничих процесів, продукції та послуг, що також містить енерго- і водоспоживання, з метою зниження викидів (скидів) шкідливих речовин, а також відходів, мінімізації ризиків здоров'ю людей та навколишньому природному середовищу.

Визначення екологічно чистого виробництва постійно уточнюється та розширюється:

– у *виробничій сфері* екологічно чисте виробництво – це зменшення матеріальних та енергетичних витрат підприємств, вилучення з виробничого процесу токсичних матеріалів, зменшення кількості й рівня токсичності усіх викидів і відходів до виходу їх з виробничого процесу;

– *стосовно продукції* екологічно чисте виробництво – це зменшення негативного впливу на навколишнє середовище протягом всього життєвого циклу товару, тобто від добування сировини для виробництва і до перетворення продукції у відходи;

– у *сфері надання послуг* екологічно чисте виробництво – це дотримання екологічних норм при розробці та надання відповідних послуг.

Основний технологічний принцип чистого виробництва – скорочення відходів у технологічному процесі і повторне використання відходів у місцях їх виникнення (у тому ж технологічному процесі або в іншому, але в рамках підприємства).

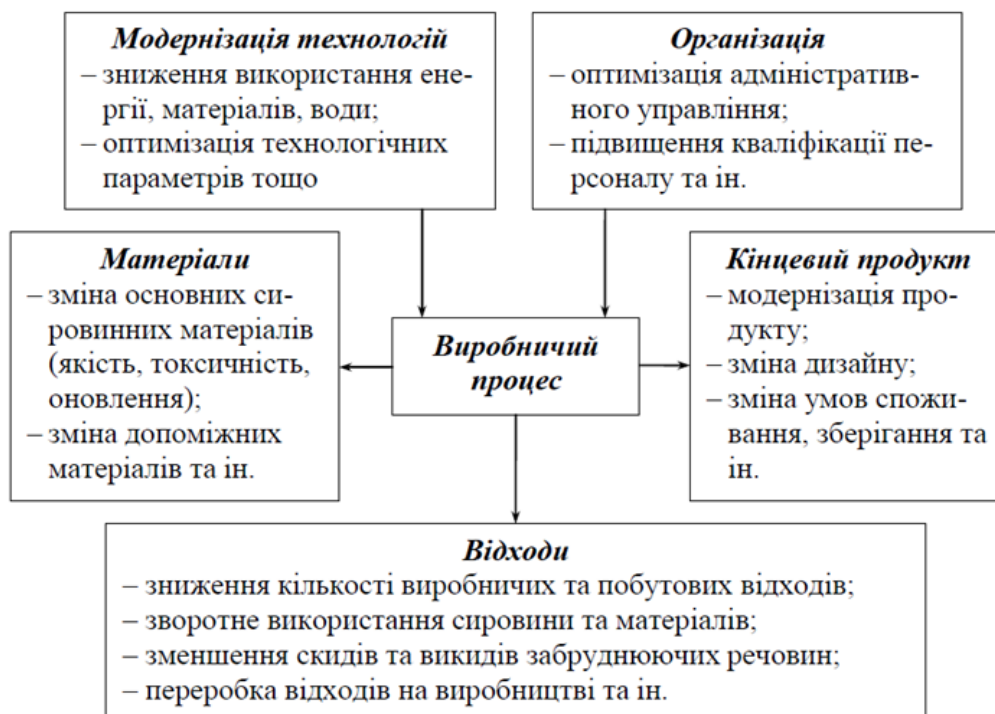
В ідеалі в чистому виробництві мають бути відсутніми очисні споруди і місця складування відходів. І, нарешті, є ще одна сторона чистого виробництва – його функціонування передбачає випуск екологічно чистої продукції, тобто такої продукції, яка по можливості виробляється із вторинної сировини і вторинних матеріалів, не містить сторонніх

шкідливих домішок, відрізняється низьким рівнем енергоспоживання при її виробництві і експлуатації, не забруднює довкілля.

Природно, що в тому і в іншому випадках термін «екологічно чиста» не можна розуміти буквально. Йдеться про ступені екологічної чистоти технологій і продукції, що випускається, а не про абсолютну екологічну чистоту, досягнення якої певною мірою досить утопічне.

Становлення чистого виробництва передбачає реалізацію стратегії поступового зменшення шкідливої дії виробництва на довкілля за рахунок постійного виконання екологічно ефективних заходів (проектів) організаційно-економічного і технологічного характеру, націлених на зміну технологічних процесів, складу продукції і технологій послуг.

Структурну схему головних елементів екологічно чистого виробництва наведено на рис. 4.1.

Ак
Чтк

Рис. 4.1 – Структурна схема елементів виробничого процесу під час впровадження екологічно чистого виробництва

Принципи, на яких ґрунтується чисте виробництво, включають:

- *локальність* – обмеження появи і шкідливої дії забруднюючих речовин за місцем їх утворення;
- *превентивність* – запобігання утворенню забруднюючих речовин і їхньої негативної дії на стадіях, передуючих їх можливій появі;

– *системність* – реалізація економічно обґрунтованих способів запобігання, скорочення, нейтралізації забруднюючих речовин на всіх стадіях виробничого процесу – від сировини до готової продукції;

– *еколого-економічну оцінку рішень*, що приймаються, – комплексний підхід до вибору оптимального варіанта запобігання забрудненню, що передбачає сукупну оцінку як екологічного, так і економічного ефектів;

– *фінансову досяжність* – наявність необхідних фінансових коштів для реалізації рішень, що приймаються;

– *прибутковість* – економічна доцільність запобігання забрудненню (утворення відходів);

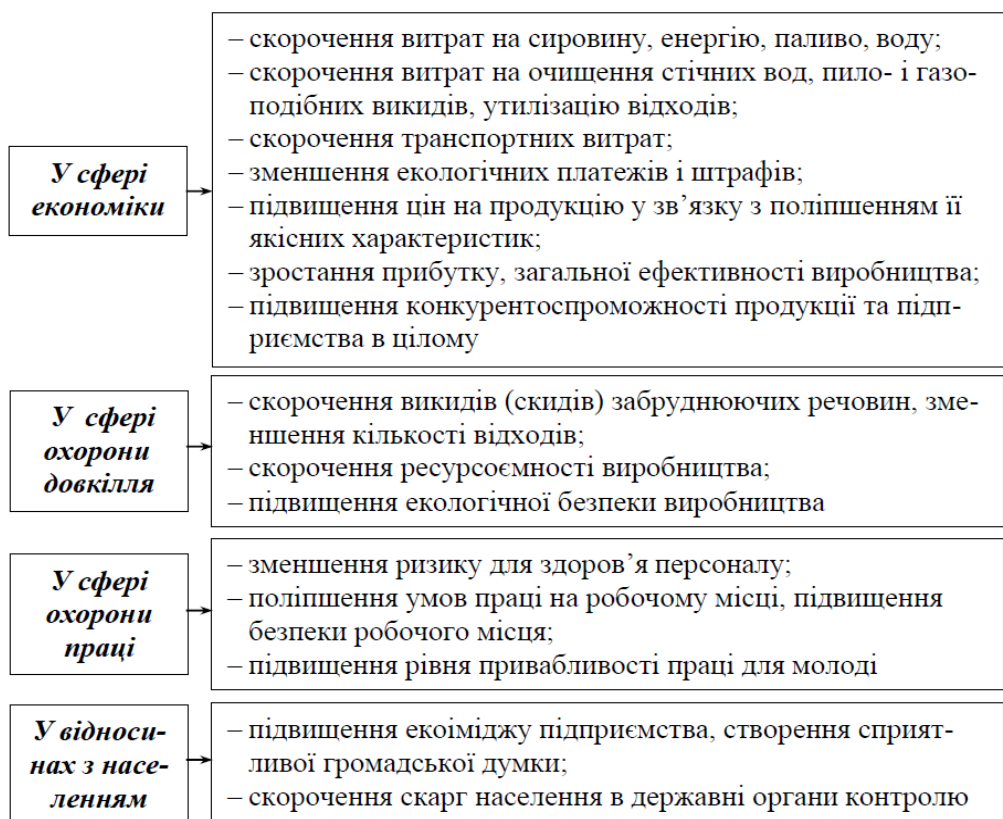
– *безперервність* – послідовність реалізації проектів, програм і планів у їх постійному розвитку.

При проведенні експертизи на відповідність критеріям екологічно чистого виробництва суб'єкти господарювання оцінюються за величиною енергетичних витрат, за обсягами збереження матеріалів і використання різних варіантів рециклінгу, тобто використання вторинних ресурсів чи сировини, за обсягами викидів у навколишнє середовище. Також велике значення мають рівень сертифікації продукції та системи управління її якістю, кваліфікація персоналу.

Переваги та вигоди, що отримують підприємства у процесі впровадження чистого виробництва, показані на рис. 4.2.

Економічна ефективність впровадження чистих технологій визначається, насамперед, величиною економії витрат, досягнутою підприємством завдяки значному зниженню ресурсомісткості виробництва, ефективному використанню сировини, матеріалів, енергоносіїв, зниження їх втрат на всіх стадіях виробничого циклу, зменшення екологічних витрат підприємства, екологічних платежів за забруднення довкілля, витрат на рекультивацію земель, витрат на очищення стоків, викидів, утилізацію відходів тощо.

Впровадження екологічно чистих виробництв дозволяє суттєво зменшити рівень екологічних ризиків, уникнути ризиків, обумовлених критикою з боку засобів масової інформації або груп споживачів, а також загрозою закриття підприємства внаслідок порушення все жорсткіших нормативно-правових документів щодо захисту навколишнього середовища.

Ак
Чтг

Рис.4.2 – Переваги та вигоди, що отримуються підприємствами від чистого виробництва

Екологічна ефективність впровадження чистих технологій визначається, передусім, зменшенням негативного впливу підприємств на навколишнє середовище, підвищенням якості та екологічної безпеки продуктів харчування, збереженням та оздоровленням екологічного оточення в місцях розташування промислових підприємств і, як наслідок, зменшенням загрози здоров'ю населення, покращенням умов його життя.

В кінцевому підсумку впровадження екологічно чистих виробництв орієнтовано на екологічно безпечний розвиток всіх видів економічної діяльності, за якого зростання обсягів виробництва продукції (послуг) не супроводжується значним збільшенням забруднення навколишнього середовища та виробничих відходів.

Таким чином, чисте виробництво втілює в себе стратегію запобігання забрудненню довкілля, виконання якої здійснюється за допомогою заходів, які не ведуть до погіршення стану довкілля і є економічно вигідними та доцільними.

Література [2,4,8]

Запитання для самоконтролю:

1. Розкрийте зміст екологічного підприємництва
2. Які характерні риси екологічного підприємництва?
3. Дайте визначення поняття «екологічний товар»
4. За якими критеріями класифікують екологічну продукцію?
5. Розкрийте зміст «чистого виробництва»
6. Які основні напрямки екологічного підприємництва?
7. Які головні елементи екологічно чистого виробництва?
8. Назвіть принципи, на яких ґрунтується чисте виробництво.
9. В чому визначається екологічна ефективність впровадження чистих технологій?
10. Розкрийте зміст основних принципів чистого виробництва.

ТЕМА 5. Управління процесами екологізації економіки

5.1 Механізми реалізації концепції сталого розвитку та екологізації економіки

5.2 Поєднання державного та ринкового регулювання процесів екологізації

5.3 Практичні процедури управління екологізацією економіки

5.1 Механізми реалізації концепції сталого розвитку та екологізації економіки

Принциповим при реалізації концепції сталого розвитку та екологізації економіки є питання про механізми цієї реалізації. В найбільш загальних рисах світовий досвід говорить про три можливі механізми реалізації економічних цілей, в тому числі еколого-економічних:

– *пряме регулювання*, пов'язане з впливом держави, – нормативно-правові, адміністративно-контрольні заходи, пряме регламентування і тому подібне;

– *економічне стимулювання*, пов'язане з розвитком ринкових механізмів;

– *змішані механізми* – поєднання перших двох підходів.

Взагалі здійснення регулювання і управління економікою та її окремими структурними ланками здійснюється з допомогою *господарського механізму*, що являє собою систему форм і методів організації та регулювання економічного життя суспільства.

Такими формами і методами виступають економічна політика, організація прогнозування, планування, фінансування господарських процесів, економічне стимулювання, діяльність управлінських структур, господарське законодавство.

Економічна політика – комплекс економічних цілей і заходів, які забезпечують вирішення довгострокових (стратегічних) та короткострокових (тактичних) завдань розвитку економічної системи. Основними елементами економічної політики є науково-технічна, структурна, соціальна, інвестиційна, аграрна, регіональна політика та ін.

Господарський механізм виконує наступні основні *функції*:

– *забезпечує* взаємозв'язок, збалансованість усіх структурних елементів суспільного виробництва як цілісної системи;

– *узгоджує* економічні інтереси суспільства, соціальних груп, колективів, кожного працівника, окремих підприємців (здатність господарського механізму узгоджувати економічні інтереси може служити критерієм його досконалості);

– *реалізовує* економічну політику держави, її стратегічні цілі і тактичні завдання.

Кожна країна має свій загальнонаціональний господарський механізм, однак можна говорити і про господарський механізм окремих сфер і галузей економіки, що мають свою специфіку (наприклад, господарський механізм зовнішньоекономічної діяльності, АПК, будівництва та ін.).

Господарський механізм природокористування являє собою систему форм і методів організації та регулювання процесів природокористування, що забезпечують досягнення кінцевих цілей у цій сфері, – задоволення потреб суспільства в сировині і матеріалах, в чистоті та різноманітті довкілля. Він почав формуватися на межі 60-70-х рр. ХХ ст. і до нині цей процес не закінчився.

В залежності від економічних процесів, що відбуваються, структура господарського механізму може суттєво відрізнятись. Виходячи з переважання тих чи інших інструментів, можна виділити три типи господарських механізмів природокористування:

– *стимулюючий* – з переважанням ринкових інструментів і створенням сприятливого економічного середовища для розвитку екологічно чистих виробництв;

– *жорсткий* – з використанням адміністративних і ринкових інструментів та пригніченням за допомогою жорсткої податкової політики розвитку екологічно небезпечних галузей;

– *м'який* – з встановленням обмежувальних екологічних рамок, що слабо впливають на темпи і масштаби економічного розвитку.

В Україні та деяких інших країнах пострадянського простору зараз формується м'який тип господарського механізму природокористування.

Соціально-економічна трансформація, яка триває нині в нашому суспільстві, вимагає принципово нових підходів до процесів організації, управління і регулювання процесів екологізації. Здійснювані вже зараз зміни в державному регулюванні від переважного використання адміністративних важелів управління (правових норм, стандартів, лімітів, дозволів, заборон, обмежень і т.д.) в бік розширення сфери застосування

економічних методів, як свідчить світова практика, будуть наростати по мірі посилення економічної стабілізації країни.

Вихідною передумовою і складовою частиною процесу удосконалення управління екологічною сферою є формування такого організаційно-економічного механізму екологізації, який містив би сукупність економічних методів управління, покликаних створити матеріальну зацікавленість природокористувача в оптимізації процесів його взаємодії з природним середовищем.

5.2 Поєднання державного та ринкового регулювання процесів екологізації

Досвід колишнього СРСР та країн Східної Європи продемонстрував неефективність жорсткого централізованого планування і управління екологічно збалансованим економічним розвитком. Значні субсидії для природоексплуатуючих галузей, відсутність ціни або мінімальна ціна на природні ресурси, що приводило до їх надексплуатації, державна власність на все і відсутність необхідного контролю за охороною природи і використанням ресурсів та багато іншого привело до формування техногенного типу економічного розвитку та екологічної кризи.

Однак не можна тішити себе ілюзією стосовно можливого виходу на траєкторію сталого розвитку тільки через ринкові механізми. Через гостру екологічну кризу пройшли і країни з розвинутою ринковою економікою. Можна виділити наступні основні *причини* “провалів” ринку в екологічній сфері:

- екстерналії (зовнішні ефекти);
- відсутність (заниженість) цін на природні блага;
- відсутність ринків;
- суспільні блага;
- трансакційні витрати;
- права власності;
- невизначеність.

Тому, незважаючи на недоліки державного регулювання, роль держави в охороні довкілля значна нині і буде зростати в майбутньому. Зокрема, держава на основі прямого чи непрямого регулювання повинна добиватися зміщення ринкового оптимального рівня виробництва (без урахування екстерналій) до соціально оптимального рівня випуску

продукції, реалізуючи інтереси суспільства. Суттєва роль держави у встановленні різного роду нормативів, стандартів у сфері охорони довкілля, особливо щодо шкідливих для природи і здоров'я людей речовин.

Державі належить провідна роль у здійсненні альтернативних варіантів вирішення екологічних проблем, структурної перебудови економіки в умовах ринку, про що свідчить досвід розвинутих країн останніх десятиліть. Недооцінка значення державного макрорегулювання в умовах переходу до ринку чи самого ринку може привести до негативних екологічних наслідків.

Інституціональна неефективність, поряд з провалами державної політики і ринку, також слугує суттєвою причиною екологічної дестабілізації. Невизначеність прав власності на природні ресурси (в тому числі приватної), нечіткий розподіл прав власності на них між центральною владою і регіонами приводить до нераціонального використання природних ресурсів, їх надмірної експлуатації.

Процеси пошуку ефективних державних і ринкових регуляторів у цій галузі, їх оптимального поєднання почалися у 60-70-і рр. ХХ ст., коли екологічні проблеми різко загострилися. Країни з ринковою економікою реагували на таке загострення створенням централізованих адміністративних систем управління охороною довкілля. Акцент робився на законодавчі обмеження шкідливих впливів на довкілля, державне нормування і контроль, а також на санкції.

Важливим принципом законів про охорону природи, що приймалися, став принцип *«забруднювач платить»*. Він був впроваджений Організацією економічного співробітництва і розвитку в 1972 р. Здійснювалося державне субсидування природоохоронної діяльності. Економічному регулюванню, стимулюванню охорони довкілля в цей період приділялось менше уваги.

У 80-і роки ХХ ст. в країнах з ринковою економікою активнішими стали спроби широкого використання економічних регуляторів для стимулювання природоохоронної діяльності. Зараз в цій галузі нараховується більше 80 різних економічних інструментів. В охороні довкілля склався своєрідний симбіоз із адміністративних і ринкових механізмів. Пошук оптимальних еколого-економічних регуляторів продовжується. Тому зараз можна говорити лише про основні принципи і підходи до створення нового економічного механізму взаємовідносин

суспільства і природи. Готової та добре функціонуючої моделі такого механізму у світі не існує.

Системний підхід у реалізації державної екологічної політики зумовлює використання таких принципів: відкритості; гласності органів державної влади; підзвітності; активної участі громадського суспільства у формуванні державної політики; дотримання екологічних прав громадян; стимулювання до ведення екологічно відповідального бізнесу; заохочення до екологічно свідомої поведінки громадян; запобігання екологічній шкоді; міжнародна співпраця та євроінтеграція (рис. 5.1).

Рис.5.1 – Принципи здійснення державної екологічної політики

5.3 Практичні процедури управління екологізацією економіки

Удосконалення методів екологізації економіки здійснюється не лише шляхом застосування природозберігаючих технологій та формування екологічних обмежень (стандартів), але і внаслідок створення і вдосконалення системи управління, тобто управлінських процедур (схем, принципів, рекомендацій, прийомів). Вдала управлінська схема, що позитивно себе зарекомендувала, дає змогу впроваджувати її повторно у

різних регіонах, уникаючи можливих прорахунків. Процедури економічного управління закріплюються і удосконалюються в процесі повторного їх застосування, враховуючи місцеві особливості в ході поширення на інші регіони країни.

Найбільшого поширення в практиці природокористування набули такі *процедури* екологічного управління, як:

- оцінка впливу на навколишнє середовище;
- екологічний аудит;
- екологічна оцінка життєвого циклу виробів;
- міжнародні стандарти екологічного менеджменту й аудиту;
- місцеві ініціативи із забезпечення сталого розвитку.

Оцінка впливу на навколишнє середовище (ОВНС) – у широкому розумінні ця процедура припускає оцінку можливих наслідків впливу будь-яких видів діяльності на навколишнє середовище. Зазвичай ОВНС включає кілька стадій:

- виявлення необхідності і ступеня деталізації ОВНС;
- попередня оцінка впливу, визначення найбільш важливих типів впливу для їх оцінки;
- дослідження впливу проєкту на навколишнє середовище;
- складання висновку про вплив на навколишнє середовище;
- рецензування фахівцями отриманих результатів, формування висновків про можливість реалізації чи нереалізації проєкту, виявлення альтернатив розвитку (змін) проєкту чи його повної заміни;
- моніторинг впливу і післяпроєктний аналіз/аудит (ревізія післяпроєктної діяльності).

Екологічний аудит – це процес екологічної перевірки, який має систематично проводитись і документуватись; він полягає в отриманні й оцінці об'єктивної інформації з метою визначення відповідності критеріям аудиту конкретних екологічних заходів, умов, систем управління чи інформації про них з подальшою передачею результатів цього процесу замовнику.

Концепція екологічного аудиту була вперше розроблена в США наприкінці 70-х років ХХ ст. і спочатку застосовувалася для перевірки дотримання компаніями екологічного законодавства і нормативів. Екологічний аудит часто включає такі види аналізу:

- аудит (перевірка) дотримання екологічного законодавства, нормативів і правил (у тому числі встановлених самою компанією), аналіз екологічної діяльності компанії;
- аудит системи управління природокористуванням;
- перевірка сертифікації компаній;
- перевірка сумлінності дотримання компанією екологічних зобов'язань, особливо при придбанні чи злитті компаній;
- перевірка заяви чи звіту компанії про екологічну діяльність.

Екологічний аудит є також частиною післяпроектної оцінки впливу на навколишнє середовище, при якій порівнюються вплив реальної діяльності з його оцінкою на передпроектній стадії. Екологічний аудит компанії часто проводиться на вимогу громадськості чи акціонерів компанії для з'ясування ставлення її керівництва до навколишнього середовища.

Екологічний аналіз життєвого циклу продукції – це аналітичний метод оцінки ефектів впливу на навколишнє середовище протягом усього часу існування даної продукції (виробу) з моменту її створення до знищення. При цьому як основні етапи життєвого циклу продукції звичайно називають:

- наукові дослідження і розробки;
- конструкторська підготовка;
- технологічна підготовка;
- виробництво вихідних матеріалів та енергоресурсів;
- транспортування і зберігання природних ресурсів;
- виготовлення продукції, її пакування;
- транспортування, зберігання і продаж продукції;
- використання продукції споживачем;
- утилізація (ліквідація) відходів продукції після її використання.

Мета цього методу – оцінити величину минулих та ймовірність майбутніх впливів продукції (товару) на навколишнє середовище. Фірми використовують результати аналізу для оцінки альтернативних наслідків виробництва і використання певної продукції шляхом їх урахування в процесах прийняття рішень, аналізу ризику, обґрунтування сценаріїв своєї діяльності й аналізу проектів.

Міжнародні стандарти екологічного менеджменту й аудиту – це регламентовані міжнародною організацією зі стандартизації (The

International Organization for Standardization – ISO) порядок і зміст робіт і документів у сфері екологічного управління й аудиту.

Система екологічних стандартів ISO 14000 орієнтована не на кількісні параметри (обсяг викидів, концентрації шкідливих речовин, ін.), не на технічні характеристики чи технологічні рішення (наприклад, використовувати чи не використовувати певні технології), а на принцип постійного удосконалення.

Стандарти ISO 14000 згруповані за трьома напрямками:

- регламентація загальних принципів;
- формування інструментарію;
- управління екологічною якістю продукції.

У зв'язку з рішенням України приєднатися до Генеральної Угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ) і вступити у Всесвітню організацію торгівлі (WTO), вона першою з країн колишнього Радянського Союзу з 1 січня 1998 року ввела на своїй території стандарти серії ISO 14000 як добровільні стандарти, що діють у сфері екологічного управління (ДСТУ, 1997).

Місцеві ініціативи щодо забезпечення сталого розвитку – суть таких починань – у реалізації рішень Ріо-конференції 1992 року, яка прийняла “Порядок денний на 21 століття” (Agenda-21). Основна ідея, що пролунала на конференції, – це те, що стійкого стану природних систем планети можна досягнути тільки на основі індивідуального підходу до врахування місцевих особливостей у розвитку соціально-економічних систем. Саме тому на конференції пролунала гасло “думати глобально – діяти локально!”. Однак індивідуальність територіального управління не означає відсутності загальних принципів у методах керування. Однією з таких загальних рис є перехід органами місцевого самоврядування від планів і програм соціально-економічного розвитку (доповнених програмами охорони природи) до єдиних планів і програм, що передбачають сталий соціально-економіко-екологічний розвиток (Local Agenda – 21). Таким чином, природокористування з другорядної сфери перетворюється на базовий компонент формування планів територіального розвитку.

Процедура “Local Agenda” (LA-21) включає систему конкретних механізмів та інструментів, що постійно вдосконалюється завдяки накопиченню досвіду міст і муніципалітетів багатьох країн. Серед подібних механізмів та інструментів:

- процедура пошуку консенсусу і партнерства різних соціальних груп і громадян, що проживають на даній території;
- система постановки цілей і завдань;
- система критеріїв і показників контролю, оцінки і планування;
- система освітніх, тренінгових програм;
- система мотиваційних інструментів і багато іншого.

Найбільш важливою рисою місцевих процедур формування умов сталого розвитку територій є їхній динамізм. Не випадково в одному з посібників до розробки “Local Agenda – 21” сказано: “Програма сталого розвитку – це не документ, а процес”..., як і сам розвиток.

Література [1,2,8]

Запитання для самоконтролю:

1. Що представляє собою господарський механізм природокористування?
2. В чому полягає оцінка впливу на навколишнє середовище?
3. Дайте визначення поняття «економічна політика».
4. Які основні типи господарського механізму природокористування?
5. У чому полягає екологічний аналіз життєвого циклу продукції?
6. Які основні орієнтири міжнародних стандартів екологічного менеджменту й аудиту?
7. Дайте визначення поняття «екологічний аудит».
8. Які основні функції господарського механізму природокористування?
9. На яких принципах здійснюється державна екологічна політика?
10. Назвіть основні недоліки державного регулювання в екологічній сфері?

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Екологобезпечний розвиток секторів економіки: загрози, ризики, заходи попередження: монографія / Б.В. Буркинський та ін.; за наук. ред. акад. Б.В. Буркинського, проф. Л.Є. Купінець. НАН України, Ін-т пробл.ринку та екон.-еколог.дослідж. Одеса: ІПРЕЕД НАН України, 2019. 400 с.

2. Екологічне підприємництво та екологізація підприємництва: теорія, організація, управління: монографія / Жарова Л.В., Какутич Є.Ю., Хлобистов Є.В.; за ред. акад. Б.М. Данилишина. Суми: ТОВ «ВТД «Університетська книга», 2015. 240 с.

3. Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» № 2697-VIII від 28.02.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> (дата звернення 20.12.2023р.)

4. Кравченко М. С. Екологічне підприємництво в Україні: сутність, поняття, сучасний розвиток і перспективи цього виду діяльності в країні. *Теоретичні та практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*. 2017. Вип. 16. С. 362-369.

5. Крутякова В.І., Харічков С.К. Екологізація як складова стратегії переходу України до сталого розвитку. *Цілі збалансованого розвитку для України: матеріали Міжнародної конференції»* (м. Київ, 18-19 червня 2013 р.). К.: Центр екологічної освіти та інформації. 2013. С. 280-286.

6. Купінець Л.Є., Степанов В.М., Андрєєва Н.М. та ін. Інституціональні засади екологізації розвитку секторів національної економіки: монографія. НАН України, Ін-т пробл. ринку та екон.-екол. дослідж. Одеса: ІПРЕЕД НАНУ, 2017. 655 с.

7. Купінець Л.Є. Методологічні засади дослідження процесів екологізації секторів національної економіки. *Економіка: реалії часу*. Науковий журнал. 2014. № 6 (16). С. 160-169. URL: <https://economics.net.ua/files/archive/2014/No6/160-169.pdf> (дата звернення 10.01.2024р.)

8. Мельник Л.Г. Екологічна економіка: підручник. – 3-тє вид., випр. і допов. Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. 367 с.

9. Ніколаєв К.Д., Ісаєнко В.М. Екологізація туристичної галузі, її роль у зменшенні впливу на біорізноманіття та навколишнє середовище. *Агроекологічний журнал, Спецвипуск*. К., 2009. С. 22–23.

10. Синякевич І.М., Головка А.А., Ковалишин В.Р., Польовський А.М. Екологізація сучасного суспільного життя в контексті подолання екологічних загроз і зміцнення екологічної безпеки. *Наукові праці: науковий збірник*. Львів: Вид-во Нац. ун-ту «Львів. Політехніка», 2007. С.180-186.
11. Скрипчук П.М., Дудла І.О., Судук О.Ю. Словник-довідник з екологізації підприємництва і товарознавства: навчальний посібник/ за ред. Скрипчука П.М. Рівне: НУВГП. 2017. 354 с.
12. Стратегія сталого розвитку «Україна - 2030» URL: <https://www.mao.kiev.ua/biblio/jscans/svitoglyad/svit-2017-12-2017-1-05-marushevsky.pdf> (дата звернення 25.12.2023р.)
13. Тарасова В.В. Екологічна статистика: підруч. К.: Центр навч. літер., 2008. 392 с.
14. Харичков С.К., Андреева Н.Н., Купинец Л.Е. Экономика и экология: совместимость развития (мировой опыт и украинская перспектива). Одесса: ИПРЭЭИ НАН Украины, 2007. 180 с.
15. Yin, J., Zheng, X., & Fang, S. The Dynamic Analysis of Tourism Industrial Ecologization in Mainland China: Its Status and Evolution. *J Tourism Res Hospitality*. 2018. Vol. 7. Issue 2. URL: https://www.scitechnol.com/peerreview/the-dynamic-analysis-of-tourism-industrial-ecologization-in-mainland-china-its-status-and-evolution-TYSK.php?article_id=7723 (дата звернення 15.01.2024р.)

Додаткова література

16. Реймерс Н.Ф. Природокористування: словник-довідник. Москва: Думка, 1990. С. 47

Навчальне електронне видання

Андрущенко Олеся Сергіївна

ЕКОЛОГІЗАЦІЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Конспект лекцій

Видавець і виготовлювач

Одеський державний екологічний університет

вул. Львівська, 15, м. Одеса, 65016

тел./факс: (0482) 32-67-35

E-mail: info@odeku.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 5242 від 08.11.2016